

RAZVITAK NARODNE VLASTI U KOTARU VRGINMOST 1941-43

Branko Žutić

Predodžbe mnogih naših ljudi o razvojnom procesu i o praksi organa civilne narodne vlasti za vrijeme NOB-e, kao i predodžbe o onim najkonkretnijim uslovima, u kojima je započelo formiranje njihove fizionomije organa vlasti novoga tipa, tipa naše demokracije, nisu sasvim jasne, potpune ili vjerne. Sama teoretska obrada ne može izazvati potpuno uživljavanje u ovu problematiku, ako kod toga ne sudjeluje i živo ilustriranje primjerima iz najneposrednije prakse narodnooslobodilačkih odbora. Materijali, koji su o tome objavljavani fragmentarno i uzgredno, ne mogu također dati cjelovitu predodžbu o razvojnom procesu NOO-a.

Zato pretpostavljam, da će tome cilju korisno poslužiti ovaj detaljniji prikaz razvoja narodne vlasti na jednom uže odabranom teritoriju, na kome je od prvog dana ustanka 1941 među prvima počelo njeno oblikovanje i gdje su njeni organi u prvoj etapi razvojnog procesa — prvoj polovini NOB-e — prolazili kroz sve glavne faze i pod svima osnovnim karakterističnim uslovima i utjecajima na taj proces.

Bilo bi bez svrhe, da se takvim detaljnim prikazivanjem zahvaća veća regionalna cjelina, jer bi se u tom slučaju — nizanjem istovrsnih i sličnih detalja i motiva u jednom mozaiku — stvar samo razvodnila i komplicirala.

Prikaz se ograničava, uglavnom, samo na prvu polovinu NOB-e zbog toga, što je detaljniji historijat razvitka narodne vlasti u tome periodu manje poznat, jer o tome postoji manji broj dokumenata, i što prijeti veća opasnost, da se obrada razvitka NOO-a baš u tome periodu u našoj historiografiji zapostavi ili čak i zaboravi. A ne treba zaboraviti ni činjenicu, da i sjećanja učesnika sve više blijede i da je svakim danom među živima sve manji broj učesnika. Opće koncepcije o praksi, karakteru i revolucionarnoj ulozi organa narodne vlasti u kasnijem periodu NOB-e u našoj su teoriji mnogo jasnije i izrađenije. Međutim, onaj prvi period, period pionirske aktivnosti NOO-a, kad su ti prvi organi vlasti tek počeli izrastati i kad su djelovali u težim uslovima, uslovima partizanskog načina ratovanja; kad je pozadina oružanog fronta stoga bila veoma nestabilna; kad nije bilo mnogo detaljnijih i preciznih direktiva od viših rukovodstava NOP-a ni mogućnosti za korišćenje tuđih iskustava ili vlastite tradicije; kad su revolucionarni praktičari u svom sitnom radu morali sami tražiti naš vlastiti revolucionarni put — taj je period historije razvitka naše narodne vlasti i za historičare i za sve ostale, najzad, i mnogo interesantniji s naučnog gledišta moderne historiografije.

*

Posebni su i, po mome mišljenju, opravdani razlozi, što sam za ovu svrhu izabrao upravo kotar Vrginmost na Kordunu. Taj je kotar predstavljao onaj dio oslobođenog teritorija Korduna, koji je od ustanka, u srpnju 1941, pa do Oslobođenja bio stalno slobodan, izuzev nekoliko povremenih, kratkih prekida zbog neprijateljskog upadanja. Zato područje toga kotara predstavlja idealan primjer kontinuirane djelatnosti NOO-a, njihovog razvoja, usavršavanja i postepenog uzdizanja do viših formi rada, s gotovo svim osnovnim karakteristikama razvojnog procesa prvih organa naše narodne vlasti.

Taj je najsjeverniji dio Korduna prostorno najbliži Zagrebu (četrdesetak kilometara), pa je stoga predstavljao najjistureniji i neprijateljskom bijesu najizloženiji dio oslobođenog Korduna. Preko toga je kotara i širenje ustanka gravitiralo prema Zagrebu, kao jednoj od nekoliko najvažnijih vojnih, političkih ekonomskih i t. d. baza okupatora na Balkanu. I obratno: Zagreb, kao najjači progresivni borbeni centar Hrvatske i golemi rezervoar najrevolucionarnijih snaga, iz koga je NOB dobivala stalni priliv novih boraca i političkih snaga uopće, gravitirao je preko kotara Vrginmost prema centru Korduna, gdje je bilo gotovo stalno sjedište rukovodstva NOB-e Hrvatske: Glavni štab Hrvatske (GŠH), Centralni komitet KPH i ZAVNOH¹. Tuda su preko rijeke Kupe vodili prema Kordunu, i obratno, kanali najkonspirativnijih veza i snabdijevanja. Odatle se s oslobođenog teritorija širilo najjače političko strujanje prema sjeveru Hrvatske, političko razaranje ustaške NDH, paraliziranje mačkovštine u njenim najtvrdim bivšim uporištima, konkretizirano se prenosila ideja bratstva i jedinstva Srba i Hrvata i t. d.

S druge strane, oslobođeno se područje toga kotara na zapadu prostiralo prema Karlovcu, gotovo neposredno do njegovih predgrađa. A i Karlovac je (u lokalnom smislu za NOB-u Korduna) predstavljao ne manje značajno vojno, političko i — što je naročito važno, kako će se kasnije vidjeti — ekonomsko čvorište NOB-e u ovim krajevima.

Zbog takvog geografskog smještaja i značajne uloge toga područja — kako u odnosu na NOB-u, tako i u odnosu na ustašku NDH — bogatstvo raznolikosti zadataka i prakse NOO-a dolazilo je do najpunijeg izražaja upravo ovdje, pa nam stoga baš historijat te revolucionarne prakse danas pruža veoma prikladnu mogućnost proučavanja razvojnog procesa i značaja prvih organa nove, demokratske narodne vlasti.

*

Grubo uzevši, društvene prilike — političke, ekonomske, socijalne i kulturne — nisu se do rata u ovom kraju mnogo razlikovale od prilika u drugim krajevima Hrvatske sa sličnom društvenom strukturom: ekonomsko i kulturno siromaštvo, prekomjerni seljački dugovi i poreski tereti, zaostalost u gospodarskoj, zdravstvenoj i općoj prosvjećenosti, isključivo poljoprivredno-stočarska struktura privrede sa sitno-seljačkim i malobrojnim osrednjim gazdinstvima, bez ikakve industrijske ili druge privrede. Takvoj ekonomskoj strukturi odgovarale su u potpunosti i socijalne prilike.

¹ Izuzevši kraće vrijeme, 1942 i 1943, u Lici i, od januara 1945 do Oslobođenja, u Šibeniku.

Kraj je nastanjen isključivo srpskim stanovništvom (izuzev malo područje s hrvatskim stanovništvom kod Topuskog i Lasinje) koje, može se reći, nije u punom smislu imalo vjerske svijesti, osim želje za čuvanjem tradicije i održavanjem crkvenih ceremonija pravoslavlja (jer se za zabavu i razonodu uz takve zgode pružala rijetka i gotovo jedina prilika). Utoliko je i crkva ovdje predstavljala beznačajan politički faktor. Neznatna davanja popovima vezana su uz podržavanje tradicije i zavisila su od dobre volje i od naklonosti pojedinaca prema ličnosti popa. O naklonosti prema crkvi, kao vjerskoj instituciji, ne može se tu govoriti.

Stepen političke prosvjećenosti bio je ipak nešto viši, nego što bi se to prema ekonomskim i socijalnim prilikama moglo pretpostavljati. Vladala je tu dosta intenzivna politička aktivnost, osobito od parlamentarnih izbora 1935 i 1938, zahvaljujući međusobnim jalovim svađama građanskih političkih stranaka i njihovih poslaničkih kandidata. Narod je tu u ogromnoj većini pripadao Samostalnoj demokratskoj stranci (SDS) i nešto malo JRZ-i. Velik dio Srba, pripadnika SDS, prihvaćao je suradnju sa HSS-om (Udruženja opozicija) ne zbog partijske discipliniranosti, već radi klasne solidarnosti s hrvatskim seljaštvom u zajedničkoj borbi protiv nenarodnih režima. Bilo je tu i pojedinih srpskih seljaka, koji su bili članovi hrvatske organizacije Seljačke sloge u Pokuplju. Narod je naročito dobro primao osnivanje ogranaka srpske kulturno-prosvjetne organizacije Seljačkog kola, koja je ovdje u većem broju sela posljednjih godina pred rat bila razvila svoju naprednu aktivnost na planu općeg i političkog prosvjećivanja, pod utjecajem komunista i njihovih simpatizera, koji su u nju bili ilegalno infiltrirani. Ova aktivnost Seljačkog kola, osobito u Sjeničaku, manifestirala se u sakupljanju pomoći španskim borcima i »crvene pomoći«, u širenju napredne ilegalne literature i štampe uopće, u održavanju kulturno-prosvjetnih priredaba izrazito naprednog sadržaja i t. d.

Organizacije KP postojale su do okupacije u Sjeničaku, Vrginmostu, Perni i Maličkoj, a simpatizerske grupe u Boviću, Stipanu, Kirinu, Peckoj i Maličkoj. Odmah nakon okupacije, od tih su grupa formirane partijske organizacije.

Takve političke prilike ispoljavale su se posljednjih godina pred okupaciju u vidu stalnog revoltiranja i otpora masa protiv organa vlasti, naročito protiv financa, poreznika i žandara kao organa omrznutih općina i sreskih načelnika. Visoki rezultati glasanja protiv režimske grupacije na izborima 1935 i 1938 u korist opozicije predstavljali su demonstraciju protiv postojećega društvenog uređenja, a ne samo protiv njegovih protagonista. U smislu takve demonstracije iskorištena je ovdje gotovo jedina prilika (mislim zbog nedostatka radničkih organizacija uvjetovanog privrednom strukturom), u kojoj se mogla konkretnije ispoljiti i klasna zaoštrenost političke borbe: u Perni je 1939 organiziran masovni štrajk kirijaša-drvara, uperen protiv eksploatacije od strane trgovaca i drvnih industrijalaca. Daleko od privrednih i političkih centara, organiziranje toga štrajka među domaćim ljudima, seljacima, imalo je i ozbiljan politički značaj u daljnjem porastu svijesnog otpora prema ondašnjoj vlasti. Mržnja prema toj vlasti dosegla je kulminaciju pred samu okupaciju. Mase su bile raspoložene za rušenje stare vlasti.

Smjenom ličnosti u organima vlasti nakon okupacije narod se nije dao zavarati. Naprotiv, mržnja je ustrošuća, jer, osim što se aparat, forma i suština vlasti nisu niučemu izmijenili, ustaška je vlast, povrh svega, služila

i za uporište okupatoru, a u njenim organima zadržali su se i neki dotadašnji omrznuti službenici, odani novoj, ustaškoj vlasti, kako u kotarskom, tako i u ostalim, općinskim organima.

Uz političko zavaravanje i klasno porobljavanje od strane vlasti stare Jugoslavije, okupacija je donijela još i izdaju i nacionalno ropstvo, te napokon i prijetnju (i prvih dana okupacije — samo prijetnju!) fizičkim istrebljenjem. Ubrzo se od prijetnje prešlo na njenu realizaciju, na masovno fizičko istrebljivanje Srba i naprednih Hrvata, koje je u tim krajevima počelo vrlo rano — već maja mjeseca 1941. Učenje Komunističke partije bilo je tada jedino, što je narodu još preostalo: oružana borba ne samo protiv okupatora i njegovih pomagača, nego i protiv njegovih ustanova vlasti i protiv obnavljanja takve vlasti, kakva je bila prije okupacije.

II.

Već prvih dana okupacije narod se ovdje prestao obraćati ustaškim vlastima i izvršavati njihove odredbe. Ono malo oružja, donesenog s udaljenih frontova, vojnici po povratku nisu htjeli predavati vlastima. Porez su prestali plaćati. Posredovanje vlasti u sporovima nitko nije tražio.

Pokušaji obmanjivanja »pokrstom« i drugim smicalicama ostali su bez uspjeha. Kontakt između naroda i postojeće vlasti prestao je gotovo potpuno.

U takvoj situaciji nije se moglo ostati. Narod je spontano osjećao potrebu za održavanjem javnog reda i sigurnosti, kakvog takvog suzbijanja kriminala i osiguranja od organa neprijateljske vlasti. Već u junu, na inicijativu ilegalnih organizacija KP, pojedina sela određuju na manjim skupovima seoske narodne straže, koje imaju zadatak da danju i noću budno paze na dolazak organa ustaške vlasti, da bi selo bilo na oprezu, a usto da paze na red i sigurnost, da sprečavaju prestupe.

Tim aktom, kad narod izabiranjem svojih vlastitih organa, protiv i mimo postojećih državnih, negira svako pravo funkcije stare vlasti, počinje ovdje, ustvari, rađanje novoga, nove vlasti. Time je u historiji ovog kraja počela po sadržaju nova, revolucionarna epoha.

Uporedo i u vezi s time, vrše se brze pripreme za oružani ustanak, pa oružane akcije, prvenstveno akcije komunista, ubrzo počinju. One ujedno predstavljaju i najkonkretniju manifestaciju rušenja starog poretka i stare vlasti. U selu Stipanu, ustanici Nikola i Mile Vidović i Mile Kličković, 23. VII. 1941 razoružavaju ustašku patrolu. U Perni, također 23. VII., seljaci razoružavaju ustaškog povjerenika kod vršalice, a 8. VIII. u Sjeničaku. U Vorkapić Selu kod Topuskog, u školskoj zgradi, seljaci ubijaju jednog ustašu 29. VII., a 2. VIII. u Crnom Potoku masovnim napadom uništavaju naoružanu ustašku grupu, koja se bila zabarikadirala u školi. Partijske organizacije 1. VIII. sazivaju u Kirinu masovni zbor svih okolnih sela, na kom se bira ustaničko rukovodstvo (tada nazvano Komitetom narodne odbrane) i javno se proglašava opći oružani ustanak naroda. Tome rukovodstvu spontano se našla u rukama i vojna i civilna vlast. Ono u tome svojstvu već za sutradan, 2. VIII., saziva najsposobnije muškarce, da na zbornom mjesto dođu s oružjem, a ostale poziva da sakriveno oružje također donesu na zbornom mjesto (Čičino groblje), gdje

će biti ravnomjerno razdijeljeno među oružane jedinice, vodove, koji su se toga dana na zbornom mjestu formirali prema selima ili većim zaseocima (na teritorijalnoj bazi). Toga je dana određeno, da te oružane jedinice drže straže na određenim mjestima, na liniji prema neprijatelju (s istočne strane slobodnog teritorija, na rječici Vel. Trepči, odakle je preko mosta pristup od općine u Boviću), a danju također da budu na okupu i da motre na neprijateljevo kretanje s druge strane »granice«. Dogovoreno je, da se borci hrane kod svojih kuća, jer tada još nije bilo uslova za organiziranje zajedničke ishrane. Toga istog dana (2. VIII.) poslana je iz općine žandarmerijska patrola u Kirin, da izvidi, kakva je situacija u tim selima, koja više ne održavaju kontakt s općinskim vlastima. Patrola je razoružana blizu zbornog mjesta (Čičina groblja) i puštena bez oružja da se vrati u općinu. Tako je odlučio okupljeni masovni zbor naroda i oružanih jedinica.

Taj akt naroda Kirina i okolnih sela predstavlja eklatantan primjer totalnog raskida sa starim vlastima i ujedno primjer stvaranja vlastitih ustanova vlasti. Tu je javno proglašeno oslobođenje određenoga kompaktnog teritorija i legalizirana njegova nova vlast. (U šali je taj teritorij nazvan »Kirinskom republikom«, pa mu se ovaj naziv održao još tokom čitavog rata.) Taj je događaj dao borbenog poleta narodnim masama, i one su u cijelosti pristupile ustanku, masovnije nego igdje dotada na Kordunu². Ustanički polet manifestirao se, poslije toga, u ubrzanim oružanim napadima na pojedine neprijateljske grupe na svim mjestima, gdje su one pokušale da se makar samo i približe oslobođenom području. Tako je u Kirinu, 10. VIII, oružjem odbijeno 18 ustaša i žandara iz Petrinje, koji su pokušali da upadnu na oslobođeno područje Kirina, te su pobjegli s jednim svojim ranjenikom. A već 12. VIII. narod je izvršio masovni napad na Bović, sjedište općinske vlasti i žandarmerije, gdje je uništen općinski arhiv, zaplijenjena gotovina novca (80.000 kuna od rekviriranoga narodnog žita) i zapaljene Paveličeve slike. Žandari su se razbježali, a općinski je blagajnik uhapšen i zatim opet pušten na slobodu, ali mu je narod zabranio daljnji rad u općinskoj upravi³.

To je bilo *prvo likvidiranje općinske vlasti* na Kordunu. Jedinstvenim jurišem (oko 500 ljudi) na sjedište općine, mase su spontano ispoljile svu svoju duboku mržnju prema ustanovama stare vlasti. Istina, već sutradan, 13. VIII, neprijatelj je s mnogostruko nadmoćnijim snagama regularnih trupa privremeno likvidirao taj oslobođeni teritorij i ponovo uspostavio svoju općinu⁴, ali je i to trajalo samo privremeno (nekoliko tjedana) i formalno: općinska uprava ovdje nikada više nije uspjela da izvršava funkcije organa vlasti.

Jedinice NOV likvidirale su kasnije i druge općine na području kotara Vrginmost: Lasinju 14. I. 1942, Vrginmost i Čemernicu rujna 1942 i Topusko 15. VIII. 1943. I te općinske uprave, osim svoga formalnog opstanka, nisu

² Hist. arh. CK SKH, br. 218.

³ Miloš Bijelić-Coljo, općin. blagajnik, strijeljan od partizana 4½ mjeseca kasnije, jer se nije pokorio toj presudi naroda.

⁴ Hist. arh. CK SKH br. 391. — »Zapisnik konferencije delegata Narodno-oslobodilačkog pokreta Korduna i Banije« od 19. i 20. IX. 1941. Vidi o tom opširnije: B. Zutić, Razvitak ustanka u Narodno-oslobodilačkom ratu na najsievernijem području Korduna, Nastava historije u srednjoj školi, 1951, br. 2. str. 145—6.

mogle funkcionirati izvan svoga sjedišta, jer je njihov teritorij bio stvarno pod vlašću NOO-a, koje je narod jedino priznavao, i pod stalnom kontrolom jedinica NOV-e. Te su se općinske uprave privremeno održavale u svojim sjedištima isključivo radi vještačkog ispoljavanja autoriteta ustaške države, zahvaljujući vojnim ciljevima NDH-e, koja je nastojala da držanjem jakih vojnih garnizona na važnijim točkama toga oslobođenog kotara ima vojnu situaciju koliko-toliko u svojim rukama. Datumi likvidacije tih općina pokazuju, da se one nisu uspjele dugo održati ni formalno, makar i uz visoku cijenu financijskih i ljudskih žrtava, zbog stalnog pritiska oslobodilačkih snaga i konačnog njihovog juriša na općinska sjedišta, utvrđena bodljikavom žicom, rovovima i bunkerima.

»Okružno operativno rukovodstvo« za Kordun i Baniju, na svojoj sjednici od 30. IX. 1941, a prema direktivama Vrhovnog štaba NOV i POJ, donijelo je više odluka vojne, političke i partijske naravi, među kojima je i odluka o ukidanju organa stare i uspostavljanju nove civilne vlasti:

»Po općinama, većim selima i srezovima formiraju se narodnooslobodilački odbori, koji vrše političku, upravnu i administrativnu vlast. Po manjim selima birati povjerenike tog odbora. *Općinske uprave, sreska načelstva i t. d. se ukidaju* (podcrtao B. Ž.). Odbori se biraju na skupštinama. Ti odbori treba da se staraju za odrede, da mobilišu mase i rješavaju komunalna pitanja. Po selima, općinama i mjestima održavaju red narodne straže, na čelu koje se nalazi u mjestu komandir straže«.⁵

Tim je aktom — prvom pisanom odlukom narodnih predstavnika ovih krajeva — i formalno ukinuta stara vlast na Kordunu i Baniji, a ozakonjeno ono, što je narod želio još davno prije okupacije i što je u praksi, još prije te odluke, oružanom silom revolucije počeo provoditi na pojedinim užim teritorijima.

III.

Prve koncepcije o statusu nove vlasti i o njenim organima bile su u početku dosta nejasne, ali su brzo u jasnoći evoluirale, uporedo sa sve većim nagomilavanjem zadataka, koje je postavljao nagli razvoj oružane borbe i porast u potrebama fronta. »Organi narodno-oslobodilačkog pokreta — narodno-oslobodilački odbori, odnosno odbori Oslobodilačkog fronta — usporedo s uspjesima naše vojničke akcije, sve više su preuzimali dvostruku funkciju: *pored funkcije organa borbe, preuzimali su na sebe već i funkcije organa vlasti.*«⁶ (Podcrtao B. Ž.)

U prvo vrijeme, dakle, oni su isključivo organi borbe, pozadinski civilni organi vojske, koji pozadinu organiziraju prema potrebama fronta. U početku nisu NOO-i u tom kraju u punom smislu nosioci vlasti, nego su to vojne jedinice, organizirane na teritorijalnom principu — kako će se dalje vidjeti — a NOO-i su bili izvršioци, uglavnom, vojnih odluka, koje su se odnosile na zadatke i obaveze pozadine prema frontu. Još dugo poslije početka ustanka, vojne su jedinice, osobito pozadinske vojne vlasti — u početku mnogo više i

⁵ Hist. arh. CK SKH, br. 132.

⁶ E. K a r d e l j, Put nove Jugoslavije, str. 67—68.

direktnije — ne samo stvarni nosioci, nego često i izvršioци civilne vlasti. U polumjesečnom izvještaju Kotarskog komiteta Vrginmost Okružnom komitetu KPH Karlovac, još 6. VII. 1942, konstatira se, da »...postoji stara navika naših seljaka, da se za svaku sitnicu obraćaju vojnoj vlasti, a i sam drug komandant voli se ponekad umiješati u kompetencije odbora N. O. O. Zbog toga smo na sastanku kotarskog komiteta dne 1. VII. t. g. donijeli zaključak, da se vojska ne miješa u stvari N. O. O.-a, sve dok N. O. O. ne zatraži intervenciju od vojske ili dok se ne ustanovi nepravilnost u N. O. O.-ima...«⁷ Kako se vidi, i samoj je pozadini vojska još dugo poslije ustanka i u civilnim poslovima predstavljala veći autoritet, nego organi civilne vlasti. To se može razumjeti.

Iz toga aspekta treba polaziti, kad se proučava početni status i izgradnja civilne narodne vlasti, njen karakter od ustanka dalje. Sve karakteristike toga razvoja možemo dobro uočiti na primjeru kotara Vrginmost. Počnimo opet od najkarakterističnijeg primjera — od »Kirinske republike«.

Ovdje je u Komitetu narodne odbrane (naziv stvoren na brzinu, tada još bez ičije direktive) izabranom na masovnom zboru Kirina i okoline, 1. VIII. 1941, bila u početku potpuno objedinjena vojna i civilna vlast, jer se u prvi čas na oružje digao i na frontalnu borbu odlučio sav narod (iako se prvo naoružanje sastojalo samo od 11 vojničkih i oko 100 civilnih pušaka), pa se oružane vojne jedinice nisu u prvi čas bile potpuno izdiferencirale od ustaničke mase. Prije toga, u drugoj polovici jula, već su na cijelom području kotara bile formirane ilegalne borbene grupe od članova KP i simpatizera, ali prije nego su one na kirinskom sektoru započele oružanim akcijama — izuzevši već spomenute akcije Vidovićeve⁸ grupe — prešlo se na opći narodni ustanak i na organiziranje teritorijalnih oružanih formacija. Nekoliko dana poslije proglašenja ustanka, po osobnoj direktivi predstavnika Okružnog operativnog rukovodstva (Ivo Vladić)⁹, imenovan je posebni vojni štab za kirinski rajon¹⁰, koji je i dalje zadržao svojstva civilne vlasti, jer njeni posebni organi nisu tada ni izabirani, a nekoliko dana ranije izabrani Komitet narodne odbrane prestao je postojati imenovanjem toga štaba. Štab je imao karakter vojno-teritorijalnog organa i pod njegovom su se kompetencijom nalazile i sve operativne jedinice kirinskog podrajona.

U to su vrijeme, naime, Kordun i Banija sačinjavali jedinstveno vojno područje, po vojno-teritorijalnom principu podijeljeno u šest rajona. Sjeverna, veća polovica kotara Vrginmost sačinjavala je IV. rajon, koji se u prvo vrijeme (do neprijateljske ofenzive 13. VIII.) dijelio na dva podrajona: Kirinski i Sjeničarski.

⁷ Hist. arh. CK SKH, br. 1105.

⁸ Narodni heroj Nikola Vidović, pukovnik JNA, bivši metalski radnik, rodom iz Stipana, s Milom Vidovićem i Milom Kličkovićem, također iz Stipana, izvršio je 23. VII. 1941 u Stipanu prvu oružanu akciju u kotaru Vrginmost i jednu od prvih ustaničkih akcija u Hrvatskoj uopće.

⁹ Početkom ustanka, pseudonim general-potpukovnika JNA Ive Rukavine, tadašnjega španjolskog borca, koji je u oktobru 1941 bio postavljen za komandanta Glavnog štaba Hrvatske (Hist. arh. CK SKH, br. 162.)

¹⁰ Jedan od najprije organiziranih nižih vojnih štabova na Kordunu. Komandant štaba bio je današnji general-major JNA Milan Pavlović, rodom iz Kirina, tada tek apsolvent vojne akademije, potporučnik. Političkomesar štaba bio je autor ovog prikaza.

Ti su rajoni tada predstavljali osnovnu jedinicu vojno-teritorijalne organizacije sheme NOP-a na Kordunu i Baniji i nisu imali ništa zajedničko s političkom podjelom na prijašnje općine i kotareve. Takva je organizacija izvršena isključivo prema potrebama vojno-političkim, a ne administrativnim. Svaki je rajon po selima imao svoje vojne jedinice, t. zv. odrede, koji su imali i nazive po tim selima (Kirinski, Stipanski, Sjeničarski...) Ti su odredi kratko vrijeme bili nosioci i civilne vlasti, ukoliko se o njoj, kao posebnoj društvenoj kategoriji, uopće moglo misliti u tom kratkom razdoblju (august — prva polovica septembra 1941). Oni su u neposrednom kontaktu s narodom sami zahvaćali u neka pitanja civilne vlasti: nabava hrane za vojsku, održavanje reda u pozadini, rješavanje građanskih sporova i sl., preko istaknutijih ljudi, simpatizera KP i seoskih straža.

Tek je »Konferencija delegata, nacionalno-oslobodilačkog pokreta Korduna i Banije«, održana 19. i 20. IX. 1941 u Petrovoj Gori¹¹, koja je imala «...zadaću da definitivno organizira Nacionalno-oslobodilački pokret na Kordunu i Baniji, da se pređe na jedinstvenu organizaciju...«, donijela rezoluciju, u kojoj se po prvi put pisanim dokumentom, između ostalog, odlučuje »...da treba stvarati seoske odbore (podcrtao B. Ž.), koji će se brinuti za rješavanje svih tih pitanja«¹². A u istom pasusu rezolucije u toč. b) (»Političke zadaće«) nabrajaju se prije toga sva ta pitanja: politički rad, kako u srpskim, tako i u hrvatskim selima, održavanje zborova, prikupljanje i skrivanje namirnica u zemunicama, zbrinjavanje izbjeglica i stanovništva popaljenih sela, obavještajna služba, seoske straže, prema potrebi nacionaliziranja hrane i t. d.

Tom se rezolucijom, dakle, preporučuje stvaranje seoskih odbora, ali se uopće ne objašnjava njihov status, način biranja i t. d. Iz zadataka, koji su im namijenjeni, ipak se jasno vidi njihova uloga, uloga borbenih organa. Po tome, što je ta preporuka o stvaranju seoskih odbora ušla u poglavlje »političkih zadaća« u tekstu rezolucije (a u tom se poglavlju govori još samo o potrebi organiziranja žena i omladine i jačanja veza s hrvatskim selima, domobranima i talijanskim vojnicima) može se sasvim određeno zaključiti, da su to bili primarno organi političkog karaktera.

Potvrdu za to daje »kratko uputstvo odborima nacionalno-oslobodilačkog fronta«, koje im nešto kasnije, 12. XI. 1941, upućuje Okružni komitet KPH Karlovac, gdje se već objašnjava, da te odbore »sačinjavaju predstavnici partija i ličnosti« i da se oni »biraju na javnim skupštinama, tamo gdje postoje mogućnosti, a gdje tih mogućnosti nema, uzimaju se u odbore viđeniji ljudi iz sela, poštene i privrženi narodno-oslobodilačkoj borbi«¹³. I ovdje, dakle, vidimo, da se organi vlasti tretiraju kao organi političkog pokreta — Nacionalno-oslobodilačkog fronta. Kasnije ćemo vidjeti, da je takav njihov karakter bio osobito naglašen u kotaru Vrginmost, prilikom osnivanja općinskih i kotarskog NOO-a.

Naprijed sam već spomenuo direktivno pismo okružnog operativnog rukovodstva za Kordun i Baniju (sa sjednice od 30. IX. 1941) datirano 5. X.

¹¹ Hist. arh. CK SKH, br. 391.

¹² Hist. arh. CK SKH, br. 391.

¹³ Hist. arh. CK SKH, br. 111.

1941¹⁴ koje je u ime OK KPH Karlovac potpisao »Papa«¹⁵, a u kom se kaže, da se u oslobođenim krajevima formiraju »narodno-oslobodilački odbori, koji vrše *političku, upravnu i administrativnu vlast*«. Politička uloga stavlja se i ovaj put na prvo mjesto, premda se odbori tada već ne nazivaju odborima Nacionalno-oslobodilačkog fronta. Ali, drug Kardelj ih je tako i retrospektivno tretirao u svom referatu »Drugo zasjedanje AVNOJ-a i naši zadaci«, u dijelu govora »O karakteru naše nove vlasti i o nekim osnovnim zadacima«, održanom još 19. II. 1944 u Črnomlju¹⁶. Međutim, u svom članku »Narodno-oslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti«¹⁷, objavljenom u jednom od brojeva užičke serije »Borbe« (19. X. 1941), naziva ih samo narodno-oslobodilačkim odborima. No, svi su ti tretmani ipak identični u pogledu zadataka NOO-a, iz kojih se može jasno zaključivati i o njihovom karakteru: to su privremeni nosioci civilne narodne vlasti, a zadatak im je »...organizirati službu frontu i čitav život pozadine u interesu fronta«¹⁸.

Kako su te opće postavke o karakteru civilne narodne vlasti i ulozi njenih organa realizirane na području kotara Vrginmost?

Nakon neprijateljske ofenzive na Kirinski podrajon, 13. VIII. 1941, nastupilo je kolebanje masa i depresija u općem ustanku. To je kratki period potpunog bezvlađa: niti postoje bilo kakvi posebni organi civilne vlasti, izabrani od naroda, niti funkcionira ustaška vlast. No, već u septembru 1941, na masovnim su zborovima naroda pojedinih sela kolektivnim glasanjem izabrani seoski odbori u Gornjem, Donjem i Lasinjskom Sjeničaku, Prkosu, Stipanju, Dugomselu, Kirinu, Ostrožinu, Šljivovcu, Trstenici, Golinji, Čremušnici, Boviću, Slavskom Polju i Pješčanici, a tokom oktobra u selima: Perna, Pecka, Crni Potok, Katinovac, Malička, Blatuša, Bukovica i Čemernica. Tako su do kraja oktobra 1941 gotovo u čitavom bivšem kotaru Vrginmost uspostavljeni niži organi civilne narodne vlasti.

U to je vrijeme ustanak u tom kraju, poslije već spomenutog kolebanja i depresije nakon neprijateljske ofenzive (13. VIII.), ponovo dobio zamah, ali u novoj i svrsishodnijoj formi: gotovo u svakom selu osnovani su već spomenuti partizanski odredi, koji su po organizaciji, disciplini i ostalom bili već mnogo bliži tipu vojnih formacija. Od defenzivne prešli su na ofenzivnu taktiku borbe, privikavali se logorskom životu i kolektivnoj ishrani, pa su se tako borci odvikli od stalnog boravljenja u selu sa svojim porodicama. U vezi s tim, počeli su se jače diferencirati vojni i civilni poslovi i zadaci, kao i posebne obaveze pozadine prema frontu. Spomenutim uputstvom Okružnog komiteta KPH Karlovac od 12. XI. 1941 stavlja se NOO-ima u zadatak također organiziranje razmjene hrane, stoke i alata, sprečavanje izvoza životnih namirnica na neoslobođeno područje, organiziranje poljoprivrednih radova. Naišli su, dakle, zadaci, koji prelaze mogućnosti, teritorijalne okvire i nadležnosti seoskih odbora. Ukazala se potreba uspostavljanja općinske i kotarske civilne vlasti, kao viših organa.

¹⁴ Hist. arh. CK SKH, br. 132.

¹⁵ Narodni heroj Josip Kraš-Papa.

¹⁶ Kardelj, n. dj., st. 67—72.

¹⁷ Isto, str. 215—218.

¹⁸ Kardelj, n. dj., str. 215.

U tu svrhu sastala se većina članova svih seoskih NOO-a, da kao delegati svojih sela izaberu općinske i kotarski odbor. Plenum je održan 14. XII. 1941 u selu Ostrožinu, u osnovnoj školi. Tu je odlučeno, da se osnuju dvije općine: Kirin i Sjeniĉak, te da one sačinjavaju kotar Kirinsko-sjeniĉarski.

Odmah su između prisutnih odbornika izabrani članovi općinskih i kotarskog odbora. U kotarski su odbor izabrani: Mile Manojlović-Gedžo, predsjednik, i članovi: Mile Mraović-Ćurĉija, Damjan Roknić, Jelica Stanojević, Dragan Jerosimić, Stanko Maslek, Danica Gledić i drugi.

U NOO općine Kirin izabrani su: Branko Žutić, predsjednik, Petar Radanović, tajnik, Vaso Bulat, Dragan Pavlović i Petar Janjić; a u NOO općine Sjeniĉak: Stanko Maslek, predsjednik, Milić Škaljac, tajnik, Lazo Bratić, Mislav Dakić i drugi.

Sela na jugozapadnom području kotara, oko Topuskog i ispod Petrove Gore, nisu tada ušla u sastav kotara Kirinskog-sjeniĉarskog, jer su od tih dviju općina bila odsječena nizom neprijateljskih garnizona i osiguranja duž željezniĉke pruge i ceste Karlovac-Sisak, pa je osnivanje posebne općine za to područje bilo privremeno odgođeno. Krajem decembra 1941 formirana je na tom području općina Perna, a u općinski NOO na isti su način (od delegata seoskih NOO-a) izabrani: Ljuban Poštić, predsjednik, Jovo Đanković, tajnik, Maksim Ulemek, Miloš Đanković, Milan Orešĉanin, Stanko Rkman i Dušan Roknić.

Na taj je način već na završetku 1941, osnivanjem općinskih i kotarskog NOO-a, bila u potpunosti uspostavljena civilna narodna vlast u kotaru Vrginmost. U isto vrijeme i na sliĉan način osnovani su organi narodne vlasti i u kotaru Vojnić, a nešto kasnije osnovani su kotari Veljun i Slunj. Tako je na ĉitavom području Korduna uspostavljena civilna narodna vlast, pa je već u prvoj polovici 1942 Kordun predstavljao cjelovito oslobođeno područje, na kom je ona funkcionirala.

U isto vrijeme ustanak je rastao brzim tempom, što je i bio osnovni uvjet za takvo ubrzano osnivanje organa vlasti u svim njenim instancama u okviru kotara. Od malih seoskih partizanskih odreda Āetvrtog rajona formirane su (po uzoru na uređenje regularnih trupa) tri ĉete, koje su sačinjavale IV. bataljon I. Kordunskoga partizanskog odreda sa sjedištem u Petrovoj Gori¹⁹.

Uporoĉo s takvim razvojem oružanih snaga jaĉale su i vojne operacije partizana. »Drskost partizana sa Petrove Gore postala je tako velika, da su napali hrvatsko selo Lasinja sa namjerom, da preko Kupe prodru u kotar Pisarovina« — kaže se u »Obaviesti br. 2. Glavnog stana poglavnika« (Pavelića) od 16. IV. 1942²⁰. A već prije toga, u januaru 1942, objavljena je službena »Obaviest o ĉišćenju komunistiĉkih gnijezda na području velike župe Gora i Pokuplje«²¹, u kojoj se navodi: »U noći od 7. i 8. prosinca 1941. provalila je u Pisarovinu jedna skupina od oko 40 nacionalnih komunista...« (3. ĉeta IV. bataljona), a zatim se kaže, da je »...ustanovljeno, da su napadaĉi došli s desne strane rijeke Kupe iz sela Prkosa i susjednih sela...«, kao i »...da

¹⁹ Uređenje partizanskih vojnih formacija, prema odluci Okružnog operativnog rukovodstva 30. IX. 1941, i pismu OK KPH Karlovac od 5. X. 1941, na osnovu naredbe Vrhovnog štaba NOV i POJ. (Hist. arh. CK SKH, br. 132.)

²⁰ Ustaški dnevnik »Hrvatski narod« od 17. IV. 1942.

²¹ Isto od 3. I. 1942

su komunisti rečenog sela, te ostalih sela u tome području otvoreno ustali proti državnoj vlasti, kretali se naoružani pod komunističkom zastavom, uveli neki tobožnji komunistički sud...«, pa zbog svega toga »...jedini ustaške vojnice, Poglavnikove tjelesne bojne, domobranstva i oružništva pod zapovjedništvom bojnika A. Moškova²² izvršile su zapovijed, te su južno od rijeke Kupe, napose na području općine Bović gdje je bilo jedno od središta komunističkog terora, temeljito očistili...«. Naprijed pomenuta »Obaviest br. 2. Glavnog stana poglavnik« navodi, da su partizani »...po raznim mjestima stvarali sovjete tako, da je cijela akcija na Kordunu bila izrazito boljševistička...« i da je državna vlast »...u ovom času odmah zahvatila, pa je u više manjih, ali tvrdih okršaja suzbila komuno-četnike kod Gor. i Donjeg Kirina, Lukinića, Bovića, Sjeničaka, prvog i glavnog sjedišta partizana, kod Ud-bine i Utinje, te u jednom mahu pročistila šumu Kremešnicu sa Ostrožinom, sjedište operativnog komunističkog stožera« (t. j. štaba IV. bataljona).

Tako, eto, i iz tih izvornih neprijateljskih dokumenata dobivamo barem približnu predodžbu o tome, koliku je važnost vlada NDH pridavala naglom bujanju oružanog ustanka i uspostavljanju narodne vlasti na Kordunu, premda su njezine predodžbe o tome bile u svemu nepotpune i sasvim iskrivljene. Činjenica je, da je ustaška vlada bila primorana da prizna postojanje organizirane civilne vlasti.

Neprijateljska ofenziva, o kojoj govore ustaški dokumenti, započela je već 19. XII. 1941, pa novoizabrani NOO kotara Kirinsko-sjeničarskog i NOO-i obiju općina nisu imali gotovo ni časa vremena da u miru otpočnu svoje djelovanje. Umjesto toga morali su svoj prvi ispit polagati u radu, koji su obavljali u toku žestokih vojnih operacija, pod samom vatrom neprijateljskog oružja.

Na brzu ruku uputili su narod, kako će sakriti hranu i u kom će se pravcu povlačiti pred neprijateljem. U tom je postignut potpun uspjeh. Partizani su frontalnom borbom, u trajanju od 12 dana, uspjeli da zaštite narod, dok je sakrivao hranu i ostalu pokretnu imovinu, te da mu osiguraju evakuaciju u pravcu Petrove Gore, s nešto hrane i stoke. Predstavnici NOO kotara Kirinsko-sjeničarskog i kotara Vojnić zajednički su izradili plan rasporeda naroda izbjegličkih sela po selima jednog oslobođenog dijela kotara Vojnić (na području polovine općine Krstinja), koja još nisu bila zahvaćena ofenzivom, s južne strane Petrove Gore. Taj su raspored u zajedničkom i na brzinu odštampanom proglasu, izvještenom po šumskim raskršćima Petrove Gore, saopćili narodu, koji je u potpunosti postupio po tim odredbama organa svoje vlasti.

Tu, na uskom teritoriju, daleko od svojih sela, bez rezervi hrane i, ustvari, bez ičega, provelo je oko 15.000 ljudi gotovo tri mjeseca. NOO-i su zaista svladali i taj izvanredno teški zadatak. Radeći uporedo s domaćim NOO-ima i rješavajući neke zadatke i na zajedničkim sjednicama s njima, uspjeli su da organiziraju prehranu i smještaj svih izbjeglica, uz pomoć rezervi hrane domorodaca i njihovog gostoprimstva. No izbjeglički su se NOO-i

²² Ustaški pukovnik A. Moškov — uhvaćen poslije Oslobođenja 1948 i po Okružnom sudu za grad Zagreb osuđen na smrt i strijeljan iste godine — prema mišljenju ustaškog rukovodstva jedan od najsposobnijih oficira NDH.

morali brinuti i za vlastite izvore sredstava ishrane. Organizirali su ekipe za prikupljanje napuštene stoke po Petrovoj Gori, 'koja je bez hrane skapavala (bio je tada preko 80 cm visok snijeg). Na privremene je priznanice sakupljeno od naroda nešto novaca, stoke i sirovih koža, pa je od tih sredstava stvoren fond za nabavu žita, razmjenom sa neoslobođenim područjem Cazinske krajine u Bosni. Jedan dio stoke upotrebljen je za klanje u općinskoj mesnici, koja je provizorno organizirana s najprimitivnijim sredstvima. Vođena je evidencija o najneimućnijim izbjeglicama i o količinama hrane, koja je djelomično i nacionalizirana, pa je vršena najracionalnija raspodjela. Izbjeglice su se probijale i do garišta svojih sela, pa su pojedinci iz vlastitih zemunica donosili nešto hrane (30—40 km udaljenosti). Pod pretpostavkom, da će se izbjeglice eventualno moći definitivno povratiti u svoja sela idućeg proljeća, pripreman je plan obrade zemljišta pomoću nešto spašenih ostataka zaprežne stoke. Pripremala se i privremena nacionalizacija zaprežne stoke i muznih krava, što je u proljeće djelomično i provedeno.

Da bi se i na opustjelom i spaljenom području kotara Kirinsko-sjениčarskog za to vrijeme održavao izvjestan red, osnovane su ispostave kotarskog NOO-a u Sjeničaku i Ostrožinu. (Ispostavama je rukovodio Mile Stopić, a članovi su bili Mirlović Jandre, Bižić Dušan i Peleš Branko.)

Novom neprijateljskom ofenzivom, koja je otpočela 18. III. 1942 (a prema naprijed pomenutoj Paveličevoj »Obavijesti br. 2«, to je zapravo druga faza već pomenute ofenzive, koja je preko Kupe počela 19. XII. 1941 na području Kirinsko-sjениčarskog kotara) zahvaćen je čitav Kordun s mnogo jačim neprijateljskim snagama i s glavnim ciljem, da se u Petrovoj Gori obručem stegnu i unište partizanske snage. Ta je ofenziva u raznim vidovima i fazama trajala do maja 1942. Narod čitavoga Korduna manevrirao je i izmicao pred neprijateljskim trupama. Izbjeglice Kirinsko-sjениčarskog kotara također su se kroz Petrovu Goru, tokom aprila mjeseca, probile do svojih spaljenih sela, i tu je nanovo otpočeo život bez sredstava, s vrlo malo hrane, stoke i alata, bez kuća i gospodarskih zgrada, bez najosnovnijih uslova za život. NOO-i su bili ponovo stavljeni pred sasvim nov i izvanredno težak zadatak: organizirati prehranu, sjetvu i izgradnju privremenih nastambi (»bajti«). Organizirana je u tome i pomoć hrvatskih seljaka sa neoslobođenog područja u Pokuplju, o čemu će kasnije biti više govora.

U mjesecu maju 1942, općina Perna sjedinjuje se s kotarom Kirinsko-sjениčarskim, pa se osniva kotar Vrginmost. Mjeseca augusta t. g. oslobođeno je i mjesto Vrginmost, kamo se uskoro prenosi i sjedište kotara, gdje ostaje sve do Oslobođenja 1945. Stari odbor kotara Kirinsko-sjениčarskog raspušta se i obrazuje novi, za kotar Vrginmost. Taj odbor, zbog nepovoljne vojne situacije, nije mogao biti izabran kao onaj od 14. XII. 1941 u Ostrožinu, nego je bio kooptiran: u njega su ušli pojedini odbornici iz seoskih i općinskih NOO-a, predstavnici naroda izvan NOO-a i predstavnici jedinica NOV i POJ toga područja. Iz izvještaja Kotarskog komiteta KPH Vrginmost Okružnom komitetu Karlovac od 27. VI. 1942²³ vidi se, da su delegati seoskih NOO-a 15. VI. 1942 ponovo izabrali općinske NOO-e za općine Kirin i Sjeničak i da su provedeni izbori za seoske NOO-e u čitavom kotaru. Tada je, ustvari, bilo do-

²³ Hist. arh. CK SKH, br. 1102.

vršeno ponovno uspostavljanje one mreže NOO-a još iz 1941, koja je 1942 bila paralizirana proljetnom ofenzivom neprijatelja.

Kasnije, u oktobru 1943, u vezi s proširenjem oslobođenog teritorija u pravcu Topuskog, Karlovca i Pokuplja, na tom se području formiraju dva kotara: Vrginmost (općine: Vrginmost, Topusko i Bović) i Sjeniĉak (općine: Sjeniĉak, Ostrožin, Lasinja i Skakavac)²⁴. Prije toga, 15. VIII. 1943, oslobođeno je Topusko, kamo su ustaše prenijeli sjedište kotara nakon oslobođenja Vrginmosta, pa je tada napokon ukinut i posljednji organ stare vlasti, kotarska »oblast«, koja je još dotad postojala na teritoriju kotara Vrginmost.

Do ponovnog spajanja ovih dvaju u jedan kotar došlo je u junu 1944. Slično su se reorganizacije provodile i u kotarima Vojnić i Slunj, a to je bilo uvjetovano, najčešće, vojnom situacijom, te ekonomskim, komunalnim i, donekle, političkim razlozima.

Da bi se moglo uočiti, u kom je odnosu stajao razvitak NOO-a na području kotara Vrginmost i okružnog organa narodne vlasti za Kordun, potrebno je ukratko zabilježiti i historijat razvoja ovoga posljednjeg. Već krajem januara 1942 osniva se, kooptiranjem, Privremeni NOO za okrug Kordun od najistaknutijih predstavnika naroda i vojske. CK KPH nije se složio s ovim pothvatom, pretpostavljajući, da bi se ta preuranjena inicijativa mogla možda izroditi, u izvjesnoj mjeri, i u partikularistiĉko-separatistiĉku tendencu, te da za osnivanje okružnog organa vlasti treba još sačekati zrelije uslove. Stoga se u aprilu 1942 osniva Komisija za NOO pri štabu Grupe kordunaških partizanskih odreda, a nešto kasnije dobiva ta Komisija sjedište pri Komandi područja Kordun. Komisija je djelovala do marta 1943, kad se u selu Buriću ponovo osnovao Privremeni okružni NOO za Kordun, izabran na sastanku delegata svih kotareva, uključivši i kotar i grad Karlovac. (Jedan dio kotara Karlovac bio je dotada već oslobođen, ali još nije bio teritorijalno povezan s Kordunom.) Funkcije toga odbora bile su podijeljene po resorima. Osim izvršnog odbora, izabran je i plenum, u kom je bilo zastupljeno i neoslobođeno područje. Potkraj 1943 provedeni su opći izbori za NOO-e, individualnim glasanjem, pa je tako, naposljetku, osnovan izborni okružni organ civilne vlasti — Okružni NOO za Kordun²⁵.

IV.

Već pri osnivanju prvoga kotarskog organa civilne narodne vlasti — NOO-a za kotar Kirinsko-sjeniĉarski — pokazala se potreba za diferenciranjem pojedinih resora, kako su to zahtijevali i mnogobrojni zadaci. Razumije se, nije to bila sasvim oštra diferencijacija u samom početku, kao što je praksa zahtijevala kasnije, kad su zadaci u razvojnom procesu NOB-e bili sve mnogobrojniji i složeniji. Nikakvi uzorci o uređenju organa vlasti stare

²⁴ Prvi predsjednik kotara Vrginmost bio je Ljuban Poštić, tajnik Ljuban Kukulj, a predsjednik kotara Sjeniĉak Branko Nikoliš i tajnik Stevo Radanović.

²⁵ Prvi predsjednik na izborima izabranog Okružnog NOO-a za Kordun bio je učitelj Mile Martinović, rodom iz Krstinje. Poginuo na tome položaju nesretnim slučajem 17. XI. 1944.

Jugoslavije nisu pritom mogli poslužiti primjerom. Tražile su se u svemu savsim nove forme, koje su se zasnivale na principima najšire demokracije, koje su ujedno odgovarale potrebama oslobodilačkog rata.

Na zasjedanju 14. XII. 1941 u Ostrožinu, na kom su izabrani prvi NOO-i za općine i kotar Kirinsko-sjениčarski, usvojen je poseban »Pravilnik«, iz kog se nazire podjela rada po resorima.

Budući da je Ostrožinski pravilnik (takav se naziv sve do danas uobičajio) predstavljao u to vrijeme vjerojatno jedini pokušaj nižih organa nove vlasti, da se zakonskim aktom donesu na jednom mjestu sabrani svi osnovni propisi, pomoću kojih se nastojalo da se još 1941 u potpunosti regulira upravljanje i poredak u razmjerima čitavog jednog kotara, objavljujemo ga u cijelosti:²⁶

Dana 14-XII-1941 sastala se u mjestu Ostrožin apsolutna većina od naroda izabranih odbornika Nacionalnog oslobodilačkog fronta, da u svom kraju uspostave vlast prema okružnici C. K. K. P. H. br. 3.

Ovi odbornici odlučili su slijedeće:

1. Odbori narodno oslobodilačkog fronta predstavljaju vlast, koja vodi nacionalno oslobodilačku borbu i traje dok ta borba ne bude završena.
2. Narodna vlast odlučuje o narodu i vojsci. Vojsku uzdržava i pomaže, brine se za narodnu ishranu (Narodno gospodarstvo), liječenje, odgoj, sudstvo i upravu.
3. Narodna vlast vrši se prema slijedećem:

P R A V I L N I K U

1. Mjesta (sela) Prkos, Moravci, Las, Sjeničak, Udbina, Gor. Sjeničak, D. Sjeničak, Utinja, Slavsko Polje, Brnjavac sačinjavaju jednu općinu sa općinskim odborom nac. oslobod. fronta (Onof. od 5 lica) u Sjeničaku. Ime opštine je Sjeničak.

2. Mjesta (sela) Pješćanica, Ostrožin, Kirin, Kozarac, Bović, Golinja, Čremušnica, Šljivovac, Stipan, Dugoselo i Trepča sačinjavaju jednu opštinu sa opštinskim odborom od 5 lica u KIRINU. Ime opštine jest Kirin.

3. Opštine Sjeničak i Kirin sačinjavaju srez. Ime sreza: Kirinsko sjeničarski srez. Srezom upravlja odbor od 5 lica koji zasjeda svakog prvog i petnajstog u mjesecu u mjestu Ostrožinu.

4. U svakom selu osnovan je seoski mjesni odbor (Onof). Broj članova odbora, mjesto sastajanja i vrijeme odlučeno je prema mjesnim prilikama.

²⁶ Hist. arh. CK SKH, br. 133. Original u arhivi Vojno-istoriskog instituta, Beograd. Tekst Pravilnika donosim ne ispravljajući ortografske i druge jezične pogreške. U Zborniku dokumenata o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, tom V, knj. 2, pod br. 58, objavljen je u cijelosti, a samo djelomično u časopisu »Nastava historije u srednjoj školi« 1951, br. 2, str. 153/4.

Sastavljači Ostrožinskog pravilnika: Mile Manojlović-Gedžo, rodом iz Sjeničaka, student prava i pomoćni učitelj u Stipanu, poginuo u aprilu 1942; Miljkan Maslić, iz Stipana, đak gimnazije; Stanko Maslek, seljak iz Sjeničaka; Branko Žutić, iz Kirina, učitelj.

A) U P R A V A

1. Sreski odbor (Sonof) odlučuje na teritoriji cijelog sreza.
2. Opštinski odbor odlučuje na teritoriju svoje opštine.
3. Mjesni odbori odlučuju svaki u svome mjestu (selu).
4. Mjesni odbori podređeni su opštinskim odborima.
5. Opštinski odbori podređeni su sreskom odboru.
6. Sreski odbor podređen je Okružnom (pokrajinskom) odboru.
7. Sreski odbor vrši nadzor i daje upute opštinskim odborima.
8. Opštinski odbori daju upute seoskim odborima, koji se nalaze na njihovoj teritoriji.
9. Za upute i objašnjenja svaki odbor pita svoj nadležni odbor.
10. Svaki od stanovnika ovoga sreza može i dužnost mu je da normu ili svoj prijedlog koji bi se mogao u praksi primjeniti dostavi svom nadležnom mjesnom odborniku a ovaj će na nadležno mjesto.
11. Svaki stanovnik radi interpelacije i ankete može također staviti svoj prigovor za ukidanje norme koja se u praksi pokaže neprijemljivom.
12. Odbori odlučuju tajnim glasovanjem.
13. Ako neki odbor dođe u sukob sa privatnim licem, spor će riješiti nadležni odbor.
14. Svaki odbornik za svoj rad biće pred narodom pohvaljen odnosno ukoren.
15. Norme manjeg značaja može izmjeniti ili nadopuniti sreski odbor, a norme većeg značenja svi odbornici ovog sreza.
16. Sva riješenja i odluke odbora imadu se voditi u posebnom zapisniku.
17. Vođenje zapisnika može biti ćirilicom ili latinicom.
18. Sva javna dobra tzv. »N. D. H.« na teritoriji ovog sreza pripadaju pod ovu upravu.
19. Svi uredi, zakoni i norme tzv. »N. D. H.« od danas prestaju važiti.
20. Mjesni odbor rješava: a) sporove u vrijednosti do 2.000.— din (dvije hiljade dinara), b) izriče presude do pet dana zatvora ili prisilnog rada u korist zajednice, c) izriče globu do 500.— din koja ide nacionalno oslobodilačkom fondu, d) *određuje seoske straže*, e) popisuje stanovništvo, hranu i stoku, f) kupi priloge za fond nac. osl. fronta, g) brine se o siromašnim, h) populariše nacionalno oslobodilačku borbu i rješava sporove među privatnicima do gore označene vrijednosti, j) rješava sitne kućne sukobe, k) brine se za kopaње zemunica i spravljanje hrane.
21. Opštinski odbor rješava sporove do 10.000.— dinara vrijednosti, b) izriče presude do 10 dana zatvora ili prisilnog rada u korist zajednice, c) izriče globu do 1.000 dinara, d) novači partizane (regrutuje vojsku), e) rješava kućne sporove, f) vrši nadzor nad seoskim odborom.
22. Sreski odbor rješava: a) sporove preko 10.000.— dinara, b) izriče najteže presude, kontroliše općinske odbore.
23. Mjesni odbor popisuje stanovništvo, opštinski odbor vodi maticu rođenih, oženjenih i umrlih.
24. Za slučaj bolesti opština ima organizirati lečenje.

B) G O S P O D A R S T V O

1. Radi prehrane stanovnika određuje se kontrola nad suviškom hrane da se neukrije ili ne proda izvan našeg teritorija, naročito ne fašistima.
2. Višak hrane, koji se ustanovi kod bogatijih moraće se prinudno prodati siromašnima po određenoj cijeni.
3. Najsiromašniji dobiće podporu iz fonda Narodno oslobodilačkog fronta.
4. Lica koja svojim ponašanjem i radom nisu dostojna te podpore biće prinuđena da istu odrade u korist zajednice.
5. Vodiće se evidencija o stoci na taj način, da će se dozvoljavati uzgoj iste samo u nužnoj količini.
6. Određuje se štednja na hrani. Rasipnici biće strogo kažnjeni.
7. Tužitelj koji bi zlonamerno htio oštetiti tuženog pa bude odbijen nakon neuspjele tužbe biće kažnjen.
8. U fond nacionalnog oslobodilačkog fronta spada sabiranje hrane i novca, koju vrše odbornici nacionalnog oslobodilačkog fronta, od partizana zaplijenjena neprijateljska imovina svake vrsti, te globe ubrane po odluci odbora.
9. Radi izmjene dobra određuje se tržište u opštini Sjeničak (Svetinje) svake subote, u opštini Kirin (Crkvište) svake srijede.
10. Dozvoljava se izvoz izvan granica ovoga sreza samo u zamjeni za robu a ne i za novac, da se spriječi podupiranje neprijatelja.
11. Zabranjuje se uništavanje šuma. Drva za ogrijev i građu dodjeljuje seoski odbornik sa lugarom besplatno.
12. Lihvarstvo, zelenaštvo i kamati (ugovoreni od danas) strogo je zabranjeno.
13. Određuje se cijena kukuruza 300.— dinara za vagan, pšenici 500.— Dinara, grahu 400.— Dinara, krumpiru 100.— Dinara i za jaja 2.50 Din. po komadu.

C) S U D S T V O

1. Sporove koji nastanu između privatnika, zatim privatnika i pripadnika narodne vojske te privatnika i odbora sudiće odbori prema svojoj nadležnosti.
2. Spor će se rješavati samo na podnošenje tužbe.
3. Tužba se podnosi usmeno ili pismeno.
4. Tužbe bez potpisa ne će se primati.
5. Svaki tužitelj mora svoju tužbu iztvrditi sa svjedocima ili dokumentima.
6. Tuženik mora iztvrditi svoju odbranu.
7. Tužitelj koji bi zlonamerno htio oštetiti tuženog pa bude odbijen nakon neuspjele tužbe biće kažnjen.
8. Odbornik koji je u rodbinskim vezama sa bilo kojom strankom izključuje se od rješavanja.
9. Stranka, nezadovoljna sa presudom može se žaliti višem odboru u roku od 15 dana.
10. Stranka koja je suđena po sreskom odboru može ponoviti sud kod istoga također u roku od 15 dana u slučaju ako je pribavila nove dokaze.
11. Odbornik koji bi primao mita biće najstrožije kažnjen.
12. Tužba stari za 15 dana nakon počinjenog djela.
13. Tužba se podnosi u mjestu tuženog odnosno mjestu načinjenog djela. Drugi odbori nisu nadležni i ne smiju tužbu primati.

13. Nikoga se ne smije hapsiti prije dozvole odbora.
14. Partizani na svoju ruku ne smiju nikome suditi niti ga hapsiti.
15. Predvođenja na potražnju odbora vrše rezervni seoski odredi.
16. Ako partizan ošteti ili napadne civila, civil tuži nadležnom odboru Nacional. oslobodilačkog fronta, te ovaj u prisutnosti partizanovog komesara i komandira sudi partizanu.
17. Ako civil ošteti ili napadne partizana, partizan preko svoga komandira stavlja tužbu nadležnom odboru nac. osl. fronta te ovaj u prisutnosti komandira i komesara partizanovog sudi civilu.
18. Partizanu za manje greške sude predpostavljeni komandiri, a za veće sudi odbor narodno oslobodilačkog fronta u prisutnosti komandira i komesara.
19. Ustašama i fašistima bilo u civilu ili uniformi sudi partizanska narodna vojska.
20. Odborniku sudi nadležni odbor.
21. Izdaja, špijunaža u korist neprijatelja ubijstvo opetovane krađe itd. kažnjava se smrću.
22. Sreski odbor kvalifikuje ova djela.
23. Odbornicima, koji bi po privatnim stvarima izlazili iz mjesta službovanja i rješavali sporove privatnika pripada odšteta 50 Dinara na dan.
24. Ovu će odštetu predujmiti tužilac, a krivac isplatiti tužitelju.
25. Siromašna lica neće plaćati odštetu.
26. Koje siromašan u ovom pogledu određuje nadležni odbor.
27. Ova odšteta pripada svim odbornicima bez obzira u kome su odboru.
28. Izlaziti na lice mjesta će odbornici po redu (po broju slučajeva).
29. Ovaj pravilnik potpisuju u ime odbornika sreski odbor i izaslanik partizanske vojske IV. bataljona te ga interesiranim proglašuje.

U Ostrožinu 14. XII. 1941. god.

Sreski odbor:
Manojlović Mile

Izaslanik partizanske vojske
IV. batalj:
potpis nečitljiv

Nemam namjeru da ovdje interpretiram Ostrožinski pravilnik, ali je ipak potrebno da se ukaže na neke osnovne njegove karakteristike.

I pored svih njegovih nedostataka, ponegdje manjih zastranjivanja i izvjesne pretencioznosti, on ipak odražava početno shvaćanje lokalnih praktičara o revolucionarnim stremljenjima u toj etapi NOB-e, o nekim osnovama demokracije novog tipa: zaštita ekonomski i socijalno ugroženih općedruštvenim materijalnim sredstvima, koja se osiguravaju konfiskacijom i ograničavanjem ekonomski povlaštenijih; garantiranje pravne sigurnosti građana na nov način; oštre sankcije protiv privrednog kriminala, korupcije i izdajstva; prisnost i demokratičnost u odnosima između vojske i civilne vlasti; demokratičnost sudskog postupka; garantiranje nacionalne ravnopravnosti i t. d.

Vojna je situacija u samom početku otežala primjenu Ostrožinskog pravilnika u svim njegovim odredbama, a kasnije, kad se situacija u proljeće i ljeto 1942 poboljšala, narodno-oslobodilački se pokret bio već razvio toliko, da su neke odredbe toga Pravilnika postale donekle anahronizam. Ali, ipak

su mnoge njegove postavke i kasnije služile praksi NOO-a ne samo u kotaru Kirinsko-sjeničarskom, nego i u drugim kotarima Korduna. Značenje je Pravilnika, u najmanju ruku, u tome, što je on neko vrijeme služio narodu i NOO-ima kao jedini zakonski oslonac, što je potekao neposredno iz naroda i što je već samo njegovo postojanje utjecalo na stvaranje autoriteta prvih organa narodne vlasti.

Između II. i III. ofenzive, kad se Vrhovni štab NOV i POJ nalazio u Foči, izdana su prva uputstva o zadacima i uređenju NOO-a²⁷, ali su principi iz toga dokumenta primijenjeni tek u drugoj polovici 1942. Međutim, iako je Ostrožinski pravilnik rađen nevješto, prema lokalnim potrebama, bez oslonca na bilo kakva detaljnija uputstva višeg rukovodstva NOP-a, ipak se osnovni principi, na kojima je zasnovan, ne sukobljuju s uputstvima iz Foče. Znak je to, da je Komunistička partija još prije Revolucije uspješno pripremila svoje kadrove, tako da su oni i u svojoj početničkoj praksi oružane revolucionarne borbe i u najudaljenijim krajevima mogli uspješno, pravilno i samostalno rukovoditi oslobodilačkom borbom naroda. Ostrožinski je pravilnik za to izraziti primjer, naročito ako se gleda, u kojoj je etapi NOB-e stvoren. Dok su se u jesen 1941 u zapadnoj Srbiji postavljale osnove novoj državi, djelom samog naroda preko najvišeg vojnog i političkog rukovodstva NOP-a, Ostrožinski pravilnik pokazuje, da se, u jednom udaljenom kraju, po istim principima i u isto vrijeme, išlo zajedničkom cilju istim putovima, samo u mnogo manjim razmjerima i u drugačijim uslovima.

Vrlo je teško na ograničenom prostoru dati potpunu sliku praktične djelatnosti prvih NOO-a, jer je i praktično rješavanje pojedinih mnogobrojnih zadataka bilo raznoliko. Svaki je NOO u pojedinim slučajevima u to vrijeme postupao na svoj način, jer su lokalni uslovi (i trenutna vrlo promjenljiva situacija) bili vrlo različiti.

Da bi se ipak dobila donekle vjerna predodžba o praktičnoj aktivnosti NOO-a, promatrat ćemo je odijeljeno po resorima.

1. Gospodarstvo

Ta grana djelatnosti NOO-a dolazi za vrijeme NOB-e, nesumnjivo, na prvo mjesto po svojoj važnosti: od pobjeda na tom polju zavisila je pobjeda na polju oružane borbe. To su pitanje primarno rješavali ne samo NOO-i, nego i vojno-pozadinske vlasti i partijske i druge organizacije, sve do kraja rata. Prve i kasnije upute o radu NOO-a odnosile su se prvenstveno na ekonomska pitanja. Već spomenuta rezolucija konferencije predstavnika Korduna i Banije, od 19. i 20. IX. 1941, govori, da treba »vršiti prikupljanje živežnih namirnica, pobrinuti se za sakrivanje tih namirnica, što prije treba pristupiti izgradnji zemunica za izbjeglo stanovništvo i prikupljanju i sakrivanju hrane za zimu.«

Naprijed je već opisano, kako su NOO-i kotara Kirinsko-sjeničarskog rješavali materijalno zbrinjavanje stanovništva u zbjegu, nakon prve nepri-

²⁷ Leon Geršković, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd 1946, str. 13—20.

jateljske ofenzive u tome kraju. Nakon tromjesečnog izbjeglištva trebalo je u proljeće 1942 da se na potpuno uništenim naseljima nanovo zasnuje život, bez nastambi, bez gospodarskih zgrada, alata, zaprežne stoke i hrane, s minimalnom radnom energijom, koja je, zbog slabe ishrane i ostalih tegoba, bila do krajnosti iscrpljena. Kako je već naprijed navedeno, još je u zbjegu sastavljan plan za proljetne poljoprivredne radove s ono malo sačuvane zaprežne stoke. Seoski su NOO-i po povratku dodjeljivali zaprege za oranje najpotrebnijima, bez obzira na vlasništvo. Pomoć je, u prvom redu, ukazivana porodicama boraca. Pronađeno je nešto sakrivenog ili neuništenog poljoprivrednog alata. Sjetva se obavljala velikim dijelom bez oranja: zemlja je samo prekopavana motikom, na kojoj bi se u jednom danu smjenjivalo više radnika, jer pojedinac nije imao dovoljno snage da kopa leđinu čitav dan, a ni motikâ nije bilo toliko, koliko radne snage. Pa, ipak, proizvedeno je toliko hrane, da se narod nekako mogao prehraniti do žetve 1943. Usto je stalno prikupljana hrana i za vojsku.

Mnogo je veći problem predstavljala izgradnja privremenih nastambi na starim ognjištima. I u tome se prednost davala porodicama boraca i onima, koje nisu imale vlastite radne snage. Za njihove nastambe NOO-i su organizirali posebne ekipe radnika, a ostali su radili sami ili su se samoinicijativno udruživali i potpomagali. Međutim, ne treba stvar zamišljati tako, kao da su nastambe bile već 1942 izgrađene. I ono što je bilo izgrađeno, zaista je bilo više nego provizorno. U izvještaju KK KPH Vrginmost od 15. XI. 1942²⁸ kaže se: »Također pitanje izgradnje stanova nije se povoljno riješilo radi oskudice u voznoj sprezi, a ponegdje i u pomanjkanju radne snage. Istina je da je izgradnja stanova svuda započeta, samo što je manjkavost u tome, što ti stanovi nisu još u velikoj većini dovršeni i osposobljeni za stanovanje u zimi.«

Treba imati na umu, da bi taj zadatak bilo vanredno teško savladati i u mirnodopskim uslovima uz pomoć novčanih sredstava države, kao i to, da je neprijatelj više puta upadao na taj oslobođeni teritorij i svaki bi put ponovo uspio da spali izvjesni broj nastambi. Na sjednici Okružnog NOO-a za Kordun, još 18. II. 1944, predstavnici kotara Vrginmost dali su, prilikom rasprave o pitanjima gospodarstva, za 1943 g. podatke, koji pokazuju, da su još i tada postojale užasne posljedice prijašnjih neprijateljskih razaranja i da su napori, koji su uloženi već dotada i koje još treba uložiti, bili vanredni. Prema tom izvještaju, do kraja 1943 sagrađene su 1144 nastambe (»bajte«), a još je trebalo sagrađiti 351²⁹. (Ovdje nije uračunat zasebni kotar Sjeničak, koji je nešto prije toga bio odcijepljen od kotara Vrginmost.) Iz zapisnika te sjednice vidi se nadalje, da je tada u kotaru Vrginmost bilo evidentirano 816 lica bez hrane, koja je jedinu pomoć dobivala iz ušura mlinova društvenog vlasništva. Evidencija je, iz razumljivih razloga, tada bila otežana i nepotpuna, pa možemo pretpostavljati daleko veći broj gladnih. Za vrijeme posljednje neprijateljske ofenzive (misli se na jedan od lokalnih upada neprijatelja krajem 1943), kako stoji u zapisniku te sjednice, bilo je zapaljeno 48 kuća, 35 staja, 13 sjenika, 10 svinja, 825 q sijena, 55 q žita, a upljačkanu 3 konja, 4 krave, 7 svinja, 1 kola i t. d. Međutim, i kotarska komisija za konfiskaciju pribavila

²⁸ Hist. arh. CK SKH, br. 1136.

²⁹ Hist. arh. Muzeja narodne revolucije, Zagreb (bez red. broja), materijali o NOO-ima Korduna.

je kotarskom fondu (NOF-u) 20 konja, 18 volova, 55 krava, 24 junice, 30 teladi, 49 svinja, 17 kola, 5 plugova, 3 sijačice, 2 kopačice, 1 ogrtačicu i t. d. Evidentirano je u zapisniku, da je krajem 1943 na kotaru Vrginmost bilo 605 rali »vakantnog« zemljišta, 975 pari vozne sprege, 57 mlinova, 9 kovačkih i 2 kolarsko-stolarske radionice, da užarska radionica treba otpočeti radom 1. III. 1944 i da se vrše pripreme za podizanje ciglane. Uza sve te napore, prodano je za 291.000 kuna obveznica Zajma narodnog oslobođenja (koji je raspisao ZAVNOH), od ukupno 405.000 kuna, u kom su iznosu preuzete za raspačavanje u tom kotaru.

Vratimo se opet na gospodarska pitanja u g. 1942, kad su u tom kotaru bile najteže ekonomske prilike u toku čitavog rata. Početkom jula došla je na red žetva i vršidba. Žetvu je bilo kudikamo lakše organizirati nego proljetnu sjetvu, vršidbu ili izgradnju nastambi. Ali je i kod toga bilo težih slučajeva, gdje se žetva morala obavljati brzo, masovnim kolektivnim radom. Navest ću jedan od karakterističnih primjera dobro organiziranog kolektivnoga rada, koji je ujedno i dirljiv primjer, kako se ostvarivalo bratstvo i jedinstvo, kako su se vojska i pozadina potpomagale i kako su se savladavali i najteži zadaci, uzajamnom suradnjom NOO-a, AFŽ, SMG (Savez mlade generacije) i partijskih organizacija:

»Naše partijske i vanpartijske organizacije na selu položile su dne 3. o. mj. svoj prvi ispit na praktičnom radu. — Bilo je potrebno požeti ječam u selu Prkosu³⁰, koje se nalazi između dvije neprijateljske posade Lasinje i Kovačevca. Odbor A. F. Ž. uz pomoć N. O. O i S. M. G. kao i uz zaštitu vojske organizovao je tu žetvu, koja je u potpunosti uspjela. Na žetvi je sudjelovalo 400 žena i 200 ljudi i omladinaca. Hrvatske žene iz Kovačevca, Crnedrage i Šišljavića došle su k našim ženama iz svojih sela, koja sa Prkosom graniče, i donijele im vina, rakije i druge hrane, a ujedno pomogle im u radu uz pjesmu: 'Paveliću bijesno pseto nestat će te ovo ljeto'. Nakon žetve igralo je kolo u tom selu, a ujedno tom prilikom govorio je ženama predstavnik Partije, A. F. Ž. i vojske.«³¹

Nije to jedini slučaj bratske uzajamne pomoći između Srba i Hrvata iz Pokuplja. Kad su se srpske izbjeglice vratile ovamo na svoja garišta, početkom aprila 1942, hrvatski su im seljaci dolazili u pomoć kod sjetve i izgradnje nastambi, bilo da su to organizirali ilegalni politički radnici iz njihovih sela, bilo da ih je na to potaklo međusobno ranije pojedinačno prijateljstvo sa srpskim seljacima. Kako je taj politički uspjeh bio velik, vidi se i po ovome: Za vrijeme ofenzive od 19. XII., hrvatski su seljaci iz tih istih sela Pokuplja išli iza neprijateljskih trupa da dovršavaju paljenje i pljačkanje svega onoga, što je još preostalo. Premda je većina bila na to natjerana silom, bilo je među njima dosta pojedinaca, koji su to činili i od svoje volje. Međutim, političkim

³⁰ Selo Prkos, na desnoj obali Kupe, sravnile su sa zemljom ustaške trupe PTS (poglavnikova tjelesna straža) 19. XII. 1941, kada je toga dana otpočela prva i dotad najveća neprijateljska ofenziva na Kordunu. Selo je prije zore opkoljeno, i od 664 stanovnika izmasakrirano je 543, dok su ostali uspjeli da se iz obruča izvuku. To je bila osveta, što je to selo pomoglo pri prevozu partizana preko Kupe kod njihovog napada na kotarsko mjesto Pisarovinu, noću 7./8. 1941.

³¹ Iz izvještaja KK Vrginmost Okružnom komitetu KPH Karlovac 6. VII. 1942 (Hist. arh. CK SKH, br. 1106.)

radom s jedne i druge strane, zaslugom organizacija KP i NOO-a, stvari su u proljeće 1942 krenule suprotnim smjerom od onoga, što je željela nasilna ustaška praksa i propaganda: umjesto nacionalnog i političkog antagonizma između Srba i Hrvata oko Kupe — bratska suradnja. Hrvatski seljaci u Pokuplju, iako siromašni otprije i još više osiromašeni pljačkom ustaša, davali su srpskim seljacima pomoć u sjemenu, zapregama, alatu, radnoj snazi i drugom. Istina, bila je to mala pomoć pojedinaca, ali je njena simbolika imala goleme, politički pozitivne, posljedice u daljnjem širenju NOB-e preko Pokuplja u pravcu Zagreba.

U izvještaju KK Vrginmost, 28. IX. 1942³², kaže se: »Prije nekoliko dana prešlo je iz Kupčine na našu stranu nekoliko hrvatskih obitelji koje su se morale skloniti ispred ustaša koji su došli u Kupčinu. Narod ih je lijepo primio i svaki dan dolaze k njima na razgovor gdje govore kako nam je Pavelić kao i četnici svima zajednički neprijatelj.« A prema izvještaju istog Komiteta 11. X. 1933³³ stanje je u tom pogledu sve bolje: »Prenosom borbe u hrvatske krajeve i ulaskom hrvatskog naroda u nac. osl. borbu potpuno je iščezao jaz između srpskog stanovništva ovog kotara i susjednih hrvatskih sela. Strah koji je do jučer postojao u susjednim hrvatskim selima pred partizanima potpuno je iščezao. Hrvatski seljaci koji su se prije izvjesnog vremena plašili partizana danas može se reći da se boje ustaša.«

Suradnja između Srba i Hrvata na gospodarskim pitanjima neosporno je predstavljala jedan od jačih faktora političkog zbližavanja. U rješavanju ekonomskih i socijalnih pitanja, koja su se javljala u odnosima između hrvatskog i srpskog stanovništva, postupalo se s maksimalnim političkim oprezom. U pismu OK KPH Karlovac partijskoj ćeliji Komande područja Kordun, 27. XII. 1942³⁴, to se jasno vidi: »U hrvatskim selima nalazi se još uvijek stvari koje su opljačkane od srpskih sela. Preko stvorenih hrvatskih NOO-a i u vezi s vojnom pozadinskom vlasti treba sve te stvari pokupiti i vratiti opljačkanom srpskom stanovništvu. Tu stvar ne smije se postaviti kruto, nego treba nastojati da Hrvati onih sela dobrovoljno dadu sve ono što su uzeli od ustaša i uz pomoć ustaša. Vraćanje opljačkanih stvari treba da ide po liniji jačanja jedinstva Srba i Hrvata, a ne da ga slabi.«

Ili, drugi karakterističan primjer, gdje se jedno pitanje ratnog kriminala rješavalo s precizno odmjerenim političkim taktom (prema istom pismu OK Karlovac): »...Posljedica rada takovih ustaških agenata jeste u tome da su sela: Kovačevac, Kablar, Ribari, Liplje i Skakavac (hrvatska sela; primjedba B. Ž.) odbili prijem devetnaestorice izbjeglih Primoraca i ostavili ih tri dana bez ikakove hrane. Protiv tih ustaških agenata treba najoštrije postupiti. Stefančića i njemu slične treba uhapsiti i izvesti pred narodni sud u kome treba da sjede Hrvati i kao izdajicu hrvatskog naroda javno streljati.«

Iako su prvi, ilegalni NOO-i u hrvatskim selima Pokuplja politički djelovali u teškim uslovima (a ekonomska pitanja u to vrijeme — sredinom 1942 — nisu ni mogli rješavati, jer područje tih sela još tada nije bilo pod kontrolom NOV) ipak je njihov politički utjecaj značajan, kako se to vidi iz iz-

³² Hist. arh. CK SKH, br. 1126.

³³ Hist. arh. CK SKH, br. 1132.

³⁴ Hist. arh. CK SKH, br. 2883.

vještaja KK Vrginmost od 14. IX. 1942³⁵: »Rad NOO u hrvatskim krajevima ne pruža nam naročitih rezultata, jedino što preko njih vršimo nabavke raznog materijala do koga mi ne možemo doći, jer naše civilno stanovništvo ne smije se kretati po neoslobođenom teritoriju. Osim toga ti odbori su uspjeli da veći dio stanovništva odvoje od ustaških vlasti tako, da imamo mnogo slučajeva gdje hrvatski seljaci u pojedinim sporovima traže intervenciju partizana.«

Legalne, s gledišta NOB-e, ekonomske veze oslobođenog područja kotara Vrginmost s neoslobođenim pokupskim i prekoupkim hrvatskim selima predstavljale su, dakle, i značajan politički faktor. Ali nelegalna robna razmjena, koju su pojedinci obavljali za svoj račun, predstavljala je i ekonomski i politički problem, kojim su se tokom čitavog rata morali baviti NOO-i i vojno-pozadinske vlasti. Kao što se vidi iz Ostrožinskog pravilnika, a poznato je i iz drugih dokumenata, izvoz hrane na neoslobođeno područje bio je, od početka ustanka do kraja rata, u pravilu zabranjen, ako nije obavljan pod kontrolom vlasti oslobođenog područja, dakle u javnom interesu. NOO-i kotara Vrginmost imali su to pitanje stalno na dnevnom redu.

U izvještaju obavještajne službe Komande područja Kordun Okružnom komitetu Karlovac, 12. XII. 1942³⁶, prikazane su forme krijumčarenja u kotaru Vrginmost, a taj primjer karakterizira ovu pojavu i općenito. Tu se navodi: »Prije par dana uhvaćeno je od strane partizanskih straža u okolici Popović Brda i Trebinje nekoliko ljudi koji su se bavili švercom te su dopraćeni u ovu komandu, ali je ustanovljeno da su isti sa područja Banijskog to su isti upućeni Komandi Područja Banija s predlogom da ih se kazni. Od kako su uspostavljene partizanske straže šverc se dosta sprečava, ali se još nađe po nekoji koji posjeduje propusnicu izdanu od strane Kotarskog N. O. O.-a, još od ranijeg vremena. B. Đ. iz Sjeničaka, koji je imao propusnicu izdanu od strane tajnika Kotarskog odbora kojom se služio i po nekada otići na neoslobođeni teritorij radi nabave pojedinih predmeta, a koji je bio pozvan u ovu komandu na odgovornost i kazne radi, kažnjen je po sudu Komande ovog Područja sa 2.500 Dinara novčane globe u korist N. O. F. te sa 15 dana prisilnog rada. Nakon izrečene kazne odnosno presude B. se je sa presudom zadovoljio te je podnesao molbu da mu se kazna prisilnog rada od 15 dana pretvori u novčanu globu. Sud je usvojio molbu i dozvolio mu da plati u novcu za svaki dan po 100 kuna te je isti odmah pristao da taj iznos položi u korist N. O. F. . . . Prilikom vođenih izvida sa B. ustanovljeno je da je isti u velikom zamahu bavio se sa švercom te da je jednom zgodom odagnao u Karlovac dva voza sijena koje je kupio od seljaka na oslobođenom teritoriju za 4.000 Kuna, a u Karlovcu ga prodao za 8.000 Kuna . . .«

Mjere NOO-a i vojno-pozadinskih vlasti oko suzbijanja krijumčarenja i špekulacije, kako se to razabire iz mnogih dokumenata od 1942 do Oslobođenja, indirektno su sredstvo i za saniranje ekonomskih prilika na oslobođenom teritoriju. Krijumčarenje i špekulacija nisu nikada postali općenita pojava, ali su pojedinci u pograničnim selima, svojim nelegalnim kanalima, nekontrolirano i bezobzirno prebacivali na neoslobođeno područje prilične količine ljudske i stočne hrane, a to su, kako znamo, bili kritični artikli, od ko-

³⁵ Hist. arh. CK SKH, br. 1120.

³⁶ Hist. arh. CK SKH, br. 2867

jih je zavisio opstanak pozadine i ishrana vojske. Izvanredno velikom oskudicom poljoprivrednog alata, zaprežne stoke i radne snage (zbog fizičkog istrebljivanja od neprijatelja, stalnog mobiliziranja u NOV, epidemija i t. d.) uvjetovana je bila i veoma niska poljoprivredna produktivnost, pa je stoga svako zrno žita predstavljalo dragocjenost. Već se odredbama Ostrožinskog pravilnika nastoji regulirati (u pravilu, zabraniti) izvoz hrane sa oslobođenog teritorija, a među prve i najvažnije odluke novoosnovanog Privremenog NOO-a za Kordun, januara 1942, idu i ove: ljudska i stočna hrana ne mogu biti predmet trgovine i izvoza; sva stoka, osim muznih krava i mladih (zaprežnih) volova, mora se poklati u roku od 8 dana, zbog nestašice stočne hrane.

Mjere protiv krijumčarenja i špekulacije imale su, osim toga, svrhu da spriječe bogaćenje pojedinaca izrabljivanjem ostalih. Ta je socijalna tendenca vanredno oštro izražena u praksi civilnih i vojnih vlasti, društvenih i političkih organizacija od prvog dana ustanka. Činjenica, da su krijumčarenje i špekulacija spadali u nadležnost obavještajne službe vojno-pozadinskih vlasti, dokazuje, da je tom pitanju pridavano ozbiljno političko i vojno značenje.

Ustvare, robna razmjena s neoslobođenim područjem nije bila apsolutno isključena. Važno je bilo, da se ona obavlja kanalizirano, uz kontrolu i odobrenje organa vlasti, koji određuju asortiman po količini, vrsti i cijeni robe. Uvoz soli i sredstava za izradu propagandnog materijala — papir, tehnička sredstva za umnožavanje štampanih stvari, kancelarijske potrepštine — ulazio je u prvi plan. Na sastanku partijske ćelije štaba Komande područja Kordun 9. XI. 1942 došlo se do zaključka, »... da će se šverc najbolje sprečiti na taj način, ako se ljudima koji su poznati kao šverceri oduzmu propusnice i zabrani izdavanje novih, za kretanje po pograničnim selima. Da bi se moglo nabaviti koliko toliko soli za civilno stanovništvo odlučili smo da obavjestimo kotarske odbore i predložimo im da odrede povjerljive ljude koji će otići u pogranična sela i pronaći kanale za nabavku soli. Kad isti ljudi pronađu te kanale odrediće se u pograničnim selima ljudi, koji će vršiti te nabavke. Također je odlučeno da se zabrani svaka prodaja i kupovina soli iznad cijene od 15 Kuna.«³⁷

Iz toga citata, kao i iz mnogih drugih dokumenata, vidi se također, kakav je bio odnos između vojno-pozadinskih i civilnih organa. Još tada, 1942, a i dalje (iako u sve manjoj mjeri) vojno-pozadinska vlast stalno se brine za rad civilne vlasti, pomaže njeno osposobljavanje, pronalazi i prenosi na nju zadatke, a neke i sama izvršava, osobito one s političkim značenjem. Iz dokumenata se dalje vidi, da se vojno-teritorijalni organi, operativne jedinice, partijske i ostale organizacije zalažu za podizanje autoriteta NOO-a upravo davanjem uputa NOO-ima, kako da svoje zadatke vrše. Zbog toga se u NOO-e biraju članovi KP. »Svaka od naših seoskih ćelija ima svog predstavnika u jednom od naših seoskih ili općinskih N. O. O.«, kaže se u izvještaju istog komiteta 16. VII. 1942. A u izvještaju istog komiteta 19. VIII. 1942 navodi se: »Osigurali smo vodstvo naše Partije u Narodno-oslobodilačkim odborima.«³⁸ Iz već spomenutog izvještaja toga komiteta 16. VII. 1942 proizlazi, da NOO-i stječu

³⁷ Hist. arh. CK SKH, br. 2839.

³⁸ Hist. arh. CK SKH, br. 1111.

popularnost i ugled time, što organiziraju javne poslove u interesu naroda i što u tome imaju uspjeha: »Popularnost N. O. O.-a u ovome kotaru raste iz dana u dan, sigurno za to što odbori N. O. O. ulažu sve moguće napore i pripreme da se što pravilnije i brižnije obavi vršidba pšenice koja se približuje. Odbornici ulažu mnogo truda da nabave pogonskog materijala za vršalice, vrše raspored vršalica, određuju postotke za ušur kod pojedinih vršalica. Civilno stanovništvo sa zadovoljstvom prati te prve pripreme radove za vršidbu i pri tome sluša i poštuje odredbe N. O. O.-a.«³⁹

S jeseni g. 1942 povedena je akcija da se izgrade sušionice za šljive. Akcija je, doduše, ostala bez vidnijih rezultata, ali je karakteristično — obzirom da u tome kraju seljaci nisu običavali da suše šljive u sušionicama ni prije rata — da su NOO-i u tako teškim ratnim (i ekonomskim) prilikama dospjeli da se bave i gospodarskim prosvjeđivanjem sela. Neki su odbornici smijeni i kažnjeni prisilnim radom, zato što su bili neaktivni u toj akciji i što sami nisu shvatili njen značaj i važnost⁴⁰.

Naprotiv, akcija oko izgradnje sušionica za kukuruz potpuno je uspjela, jer drugih spremišta nije ni bilo (ovdje se prije rata kukuruz sušio na tavanima, a sada nije bilo pravih kuća, pa ni tavana) i sušenje kukuruza moralo se ubrzati, kako bi se što prije mogao pred neprijateljem sakriti u zemunice. U tom periodu, od proljeća do jeseni 1942, nije bilo nikakvih ozbiljnih upada neprijateljske vojske, pa se narod bio prilično uspavao u pogledu pripravnosti i nije ozbiljno pristupio sakrivanju hrane. Međutim, početkom mjeseca novembra, Talijani su s neoslobođenog teritorija, s lijeve strane Kupe, artiljerijom bombardirali neka sela oslobođenog teritorija na desnoj strani Kupe. To je znatno ubrzalo sakrivanje hrane, a podiglo je i autoritet NOO-a, jer su oni prije toga uvjerali seljake, da će uskoro doći do neprijateljskog napada — prema podacima vojne obavještajne službe.

Zbog uništena alata potpuno je zamrlo i ono malo zanatstva, koje je tu prije rata postojalo. No, u ljeto 1942, kad je nakon zimskih i proljetnih neprijateljskih ofenziva nastupilo relativno zatišje i kad je otpočelo ekonomsko oporavljanje, počelo je i oživljavanje zanatstva. To je zakonita posljedica stroge kontrole nad robnom razmjenom između oslobođenog i neoslobođenog područja, a time je bila spriječena i jedina prilika za uvoz industrijskih proizvoda na oslobođeno područje. Razvila se gotovo prava prirodna privreda, ukoliko to nisu ometale ratne prilike, pa je prirodno, da je i to pogodovalo razvoju najnužnije zanatske proizvodnje. Tako je već 1941 u Sjeničaku postojala kovačka radionica, u kojoj se popravljalo i oružje; u Ostrožinu i Stipanju postojale su od 1942 bačvarska, kovačka i stolarska radionica; u Perni kovačka i obućarska; u Kirinu opančarska, a u Šljivovcu kožarska radionica. Iz nekih manjih radionica razvile su se tokom rata veće radionice kao, na primjer, puškarska radionica, kožara, pilana, krečana i mehanička radionica u Perni (jer je to bila dublja pozadina pod Petrovom gorom), zatim krečane u Sjeničaku i Boviću i jedna veća mehaničko-kovačka radionica u selu Podgorju ispod Petrove gore.

³⁹ Hist. arh. CK SKH, br. 1107.

⁴⁰ Hist. arh. CK SKH, br. 1132.

Male radionice služile su civilnom stanovništvu, a veće i vojsci i pozadini. Postojale su i isključivo vojne radionice pod kompetencijom Komande područja Kordun. Sve su radionice bile isključivo društvenoga karaktera i radile su besplatno. Bilo je slučajeva, da su pojedini zanatlije tih radionica pokušavali da kradomice vrše usluge pojedincima za svoj račun, ali su takve pojave bile oštro kažnjavane.

Sve te radionice osnovane su pomoću sredstava iz ratnog plijena, a ukoliko se kod privatnika našlo nešto alata, taj je također nacionaliziran. Nacionalizirani su i svi mlinovi (sve odreda seoske vodenice), koji su ovdje i prije rata gotovo svi bili kolektivno vlasništvo pojedinih sela i zaselaka. Novost u njihovu statusu za vrijeme NOB-e sastojala se u tome, što su stavljeni pod nadzor NOO-a, koji su u tim mlinovima postavljali upravitelje, a pored njih i povjerenike, koji su se brinuli za pravilno ubiranje ušura. Ušur je išao u nacionalno-oslobodilački fond (NOF), iz koga se ishranjivala vojska i dijelila pomoć siromašnijim građanskim licima.

Kao što je već naprijed rečeno, trgovina s neoslobođenim područjem bila je pod strogom kontrolom, dapače, njena je organizacija bila isključivo u rukama organa civilne i vojno-pozadinske vlasti. Eto jednog primjera iz izvještaja partijske ćelije štaba Komande područja Kordun, od 4. XI. 1942⁴¹, iz kog se vidi, kako je referada za nabavke zahvaćala u ta pitanja:

»Drug Branko Nikoliš u svome izvještaju izjavljuje, da se tokom nedjelje nalazio većinom na terenu i da je uspostavio dva kanala sa Zagrebom. Za sada sve nabavke se vrše preko malih trgovaca iz okoline Karlovca (sa neoslobođenog područja; primjedba B. Ž.). Zatim izjavljuje, da je poduzeo mjere da se otvori nekoliko manjih trgovina u okolici Karlovca. U Karlovcu našlo se nekoliko ljudi koji bez ikakvoga straha izvršavaju nabavke za nas. Za sada je uspio nabaviti šusterskog pribora, pribora za puškarsku radionicu, jednu manju količinu papira, ulja za mazanje oružja, baterija, duhana i t. d. Ovih dana očekuje druga koji radi sa Zagrebom i koji će kako izgleda u pogledu nabavke moći dosta napraviti. Dok se ovi kanali uvedu u rad trebati će najmanje dva do tri tjedna.«

Zatim, nešto dalje, u istom izvještaju: »Drug Branko izjavljuje da postoji mogućnost, da bi se za voće mogla dobiti sol i predlaže omjer 1 kg : 1 kg. Ovo se prihvaća i drug Branko dobija zadatak da isto organizuje, a također da organizuje zamjenu soli za mesirače . . . Ima izgleda za veće nabavke soli, ali se traže dvije stvari: 1. Da garantujemo da nećemo zapaliti auto koji će dovoziti sol i 2. Da se onome koji će dovoziti sol izda propusnica bez datuma za slučaj ako moradne bježati na naš teritorij. Ovo se prihvaća . . .«

Treba naglasiti, da je suradnja NOO-a i vojske u gospodarskim pitanjima, naročito u pogledu ishrane naroda i vojske, bila uvijek neobično čvrsta i neposredna. Narod bi u svojim kućama prehranjivao sve operativne jedinice, kada bi se zadržavale u selima, a osim toga bi u kampanjskim akcijama, koje bi se provodile specijalno u tu svrhu (ili uz druge neke akcije, kao što je bila ujesen 1942 izborna kampanja, ili slično) dobrovoljno davao hranu u opće fondove. No, isto tako su i operativne jedinice i vojno-pozadinski organi pri-

⁴¹ Hist. arh. CK SKH, br. 2835.

bavljali hranu, obuću i drugo — u vidu ratnog plijena, razmjene ili kupnje — što je također djelomično išlo u opće fondove (NOF-e), iz kojih bi siromašnije civilno stanovništvo povremeno dobivalo pripomoć.

Unutarnja je trgovina bila prilično razvijena, s obzirom na teške ratne uslove, na pomanjkanje robe i novca u opticaju. Sajmovi su proradili u Vrginmostu i Topuskom, ubrzo nakon oslobođenja ovih mjesta, ali je područje kotara Vrginmost, samo za se, predstavljalo preusko tržište, a osim toga je i periferni njegov smještaj (u odnosu na čitav Kordun) djelovao negativno na razvoj jače trgovine. Stoga je trgovina toga kotara gravitirala prema mjestu Veljunu, u centru oslobođenog teritorija Korduna, gdje su se od 1943 do Oslobođenja održavali redoviti tjedni sajmovi i gdje se razvila glavna tržnica za čitav Kordun.

2. Poslovi unutarnje uprave

Premda je već Ostrožinskim pravilnikom unekoliko kreiran poseban sektor poslova unutarnje uprave, u organizacionoj shemi općinskih i kotarskih NOO-a nije to još dugo došlo do izražaja u vidu formiranja jednoga posebnog odsjeka ili odjeljenja unutarnjih poslova. Taj je odsjek osnovan tek u augustu 1944, a sve dotle su unutarnji poslovi bili u nadležnosti tajnika kotarskog NOO-a.

Tu su prvenstveno bili ovi poslovi: održavanje javnog reda i sigurnosti preko seoskih straža, rješavanje građanskih sporova, kažnjavanje, kretanje građana (propusnice), mobilizacija obveznika NOV i radne snage za pozadinske vojne poslove (prekopavanje i rušenje komunikacija prema neprijatelju i sl.), pozadinska obavještajna služba, povjerljive veze pozadine s neoslobođenim teritorijem, provođenje izbora za NOO-e i drugi slični poslovi. Sudovanje u građanskim sporovima također je pripadalo nadležnosti ovoga resora, sve dok nije osnovan posebni sud pri kotarskom NOO-u (septembra 1944).

Do maja mjeseca 1943 popunjavanje vojnih jedinica provodilo se isključivo po principu dobrovoljnosti. (Razumije se, pritom su svojom agitacijom i propagandom pomagale partijske i druge političke organizacije.) Kasnije je vršena pojedinačna kampanjska mobilizacija obveznika, ali su samu regrutaciju obavljale posebne mobilizacijske komisije, sastavljene od predstavnika civilnih i vojno-pozadinskih organa vlasti i, po mogućnosti, kvalificiranih zdravstvenih stručnjaka. Kod te pojedinačne mobilizacije uzimalo se u obzir nekoliko kriterija: broj muških osoba u domaćinstvu, starost i zdravstveno stanje obveznika, a često i političko i moralno (u širem smislu) vladanje. Tek potkraj 1943 i početkom 1944 pristupilo se općoj mobilizaciji obveznika uz mnogo oštriji kriterij. No, u tom je kotaru — kao i na čitavom Kordunu — bilo dotada već mobilizirano gotovo sve, što je bilo sposobno za vojsku.

Prvi organi sigurnosti postojali su, kako je već u početku navedeno, od prvog dana ustanka, čak i prije izbijanja općeg ustanka. To su bile seoske narodne straže, koje su u tom kraju osnovane još u junu 1941, za što je naknadno data i službena direktiva u pomenutoj Rezoluciji delegata na-

cionalno-oslobodilačke borbe Korduna i Banije od 19. i 20. septembra 1941. Vremenom se te straže počinju nazivati »partizanskim stražama«. Jedno su vrijeme (1943) službu sigurnosti u pozadini obavljale takozvane terenske čete, koje su bile podvrgnute nadležnosti vojno-teritorijalnih organa (komande mjesta), a 1944 ponovo su formirane partizanske straže u nadležnosti odsjeka unutarnjih poslova kotara. Prema izvještaju obavještajnog oficira Komande područja Kordun na sastanku partijske ćelije štaba te Komande 10. XI. 1942 vidi se, da su partizanske straže u kotaru Vrginmost formirane odjedamput za čitav kotar (a vidi se i to, da je formiranje partizanskih straža tada u isto vrijeme provedeno i na čitavom Kordunu). U zapisniku toga sastanka zabilježeno je prema istom referatu: »8. o. mj. prisustvovao je formiranju partizanskih straža u kotaru Vrginmost. Tamo je našao 24 druga koje je odbor pozvao za mobilizaciju u partizansku stražu i od njih odvojio 20 drugova, koji su sposobni za službu, dok je četvoricu otpustio kući. Ujedno je privremeno imenovao 2 druga partijca za komandira i političkog instruktora te straže. Drugovima koji su primljeni u partizansku stražu održao je govor u kojem im je rastumačio važnost i dužnosti partizanske straže...«⁴²

Radi lakšeg razumijevanja, s kakvim su se teškoćama borili NOO-i u rješavanju sporova i kakvu su muku mučili zbog nepravilnih postupaka čak i nekih odbornika, navodimo ovaj karakterističan primjer:

» U selu Crni Potok jedan odbornik primio je k sebi na čuvanje oko 41 vagan⁴³ pšenice. Selo je zaključilo da se ta pšenica upotrebi za sjetvu ali je isti tu pšenicu počeo svojevoljno da dijeli. Kad je predsjednik vidio da se ta pšenica djeli on je uzeo za partizane Banije 10 vagana te pšenice. Ta pšenica je sva razdijeljena bez ikakvog popisa, a sada narod traži tu pšenicu a nje nema. Ustanovljeno je da je isti taj odbornik jeo sve do nedavno pšenični kruh iako nije imao svoje pšenice, u tolikoj mjeri. U selu Pernoj, Maličkoj i nekim drugim okolnim selima započele su krađe. Narod se žalio NOO-u ali odbor ne može da utvrdi, tko je krivac. Drug Sava im je savjetovao da pričekaju dok se osnuju partizanske straže. U selu Vorkapiću jednoj ženi je ukradeno 4.500 kn. Seoski odbor je preslušao tu ženu i poslao je Općinskom NOO-u Perna koji je također preslušao ali više ništa nije potom poduzeo. U selu Blatuši jedna žena ubola je drugu ženu nožem jer je sumnjala da ista održava veze s njenim mužem, međutim to ne odgovara istini. Taj slučaj izazvao je ogorčenje kod naroda. Žene tog sela traže da se isti izvede pred narodni sud i da se ista osudi na smrt. Narod u s. Peckoj žalio se, da je prilikom posljednje ofanzive kada se našlo nekoliko lutajućih konja, odbor jednog takvog dodijelio M. R-u da ga upotrebljava i hrani ali je isti sada toga konja prodao i traži od odbora da mu vrši sjetvu. Odbor je istoga osudio da 4.500 kn. koje je primio za toga konja preda NOF-u međutim isti izjavljuje da nema novaca, a odbor ga na isplatu ne može prisiliti. Isti taj M. R. stresao je šljive sa jednog vakant posjeda i sada rakiju od tih šljiva prodaje, taj isti M. ima brata Pavla, koji je partizan i sa kojim je u zajednici pokrao neku robu. Odbor ih je osudio da plate tu robu ali stvar je ostala samo na tome...«⁴⁴

⁴² Hist. arh. CK SKH, br. 2839.

⁴³ Vagan — mjera od 50 kg.

⁴⁴ Hist. arh. CK SKH, br. 2835. (Izvještaj partij. ćelije štaba Komande područja Kordun 4. XI. 1942, prema referatu obavještajne službe).

3. Sudovanje NOO-a

Kako se prema prednjim izlaganjima vidi, sudovanje je počelo od prvog dana ustanka. Prvo narodno suđenje u tome kraju obavljeno je 2. VIII. 1941 u Kirinu, prilikom pomenutog razoružavanja žandarske patrole. Takvih i sličnih narodnih suđenja — što za kriminalne, što za političke delikte — bilo je u početku u svim ustaničkim žarištima Korduna. U tome su s narodom sudjelovale, a često i odlučujuću ulogu odigravale, i partizanske jedinice. No, i kasnije, kad su NOO-i već postigli viši stepen u razvoju svoga sudovanja, pa čak i kad su osnovani i posebni sudski organi — vojni i civilni sudovi — metode javnog suđenja (osim u povjerljivim vojnim suđenjima) omogućivale su narodu ne samo prisustvovanje, nego i, u izvjesnoj mjeri, aktivno sudjelovanje u odmjerivanju kazne. To se naročito odnosi na prve dvije godine NOB-e.

Prema izvještaju KK Vrginmost OK-u u Karlovac, 6. VII. 1942, »... formiran je u ovom kotaru sreski sud od 3 odbornika. Sud je formiran zato, da bi kotarski odbor imao više vremena da se posveti političkom radu na selu...«⁴⁵

Po samoj se stilizaciji vidi, da se ovdje ne radi ni o kakvom sudu, koji bi imao status redovnog organa posebne sudske vlasti izvan NOO-a. Taj je sud bio organ NOO-a, u čije je ime obavljao sudske poslove. Nositelj sudske vlasti bio je, dakle, NOO. Taj se sud sastajao prema potrebi, a sačinjavali su ga po jedan član NOO-a, kao predsjednik, i nekoliko istaknutih lica izvan NOO-a, kao porotnici. Predsjednika je birao plenum općinskog, odnosno kotarskog NOO-a, a porotnike narod na masovnom zboru. Nastojalo se, da porotnika bude što više, da bi po mogućnosti bilo zastupljeno svako selo.

Septembra 1944 osnovan je redovni sud kotarskog NOO-a Vrginmost (općin. NOO-i bili su tada već ukinuti). Međutim, kako smo se ovdje ograničili samo na historijat i praksu NOO-a i kako se njihova djelatnost na području sudovanja već dosta jasno razabire iz prednjih poglavlja, to nije potrebno da govorimo o sudovanju kao posebnoj kategoriji djelatnosti NOO-a.

4. Socijalno staranje i zdravstvo

I za ta područja nisu postojali posebni odsjeci ili odjeli u općinskim i kotarskom NOO-u sve do augusta 1944, premda je i dotada po jedan član NOO-a (izvršnog odbora) bio posebno zadužen tim poslovima. Te se službe nisu ni mogle jače razviti u prvoj polovici NOB-e zbog ratnih prilika.

Osim onoga, što je o poslovima socijalnog staranja navedeno već u prednjim poglavljima (zbrinjavanje izbjeglica, briga za partizanske porodice i za porodice bez radne snage i t. d.), NOO-i su na tom području rješavali i mnoge druge zadatke. Tako je, na primjer, na teritoriju toga kotara izvršen razmještaj izbjeglica iz Dalmacije i hrvatskog sela Kupčine 1942. Za vrijeme neprijateljskih ofenziva, zimi 1941/42, osnovane su takozvane »prolazne ku-

⁴⁵ Hist arh. CK SKH, br. 1105.

hinje« u Ostrožinu, Stipanu, Kirinu, Slavskom Polju i Sjeničaju, za izbjeglice, koji bi se u njima na prolazu jednokratno nahranili, a namirnicama su se te kuhinje snabdijevale iz NOF-ova. Takva je veća kuhinja postojala i u Perni, od marta 1943, za izbjeglice iz Banije, koji su se vraćali iz Bosne nakon povlačenja pred neprijateljem u Četvrtoj ofenzivi.

Kasnije, već 1944, osnovan je u Čemernici i Crevarskoj Strani po jedan dječji dom za nezbrinutu djecu. Te je godine započela evakuacija ove djece savezničkim avionima u Italiju.

Nimalo lakši uslovi nisu bili ni za organiziranje zdravstvene službe. Njome se NOO-i u tom kotaru nisu uopće ni bavili 1941, jer nije bilo ni stručnog kadra ni sanitetskog materijala. U maju mjesecu 1942 osnovane su zdravstvene komisije u većim selima pri NOO-ima, a u Ostrožinu je održan kurs za zdravstvene referente. Ti su prvi zdravstveni organi poduzimali samo preventivne mjere za suzbijanje epidemija, organizirali zakopavanje uginule stoke, krećenje stanova, izgradnju poljskih nužnika i sl. U januaru 1943 napravljeno je u Vrginmostu i Sjeničaju javno kupatilo, gdje se, doduše, nije moglo kupati u pravom smislu, ali se pomoću »partizanskog bureta« mogla obavljati dezinfekcija odjeće. Poslije Četvrte ofenzive epidemija tifusa dobila je neviđene razmjere, pa je zdravstvena služba pojačana do maksimuma: osnovane su posebne zdravstvene ekipe, u koje su bili uključeni i svi prosvjetni radnici, a koje su obilazile sva sela radi neprekidnog davanja praktičnih uputa, zdravstvenog prosvjećivanja i neposrednog poduzimanja preventivnih mjera. Tada je izgrađen i izvjestan broj krečana, koje su imale isključivo zadatak da pojačaju proizvodnju kreča za pravljenje lijeka protiv svraba.

Poslije Četvrte ofenzive, za vrijeme epidemije pjegavca, osnovana je u Sjeničaju privremena ambulanta, u koju je jedan dio tifusnih bolesnika stavljen u karantenu. Postojale su i vojne bolnice na području toga kotara (Perna, Pecka, Ostrožin), koje su ukazivale pomoć i civilnom stanovništvu. U to doba nije na području kotara bilo još ni jednog liječnika i ni jedne apoteke. Međutim, vojne su bolnice ukazivale narodu izvjesnu pomoć i u lijekovima, kako se to vidi iz pisma dra Šlezingera, referenta za epidemiologiju pri sanitetskom odsjeku Vrhovnog štaba, od 28. XII. 1942: »Ostaje još otvoreno pitanje, da li se narodu mogu izdavati lijekovi, koji i u kojoj količini. Isprva su bila mišljenja u tom pogledu podjeljena, no izgleda da konačno prevladava stanovište, da se narodu dadu iz naših skromnih zaliha oni lijekovi, koji ne trebaju partizanima.

Predložio sam Gojku⁴⁶, da apotekari u raznim bolnicama i apotekama izrade »partizanske norme lijekova«, koje bi imale svrhu da se racionalno troše naše zalihe lijekova, ne samo za partizane već i za liječenje naroda u »Narodnim ambulantama«⁴⁷ (podcrtano u originalu).

⁴⁶ Dr. Gojko Nikoliš, general-potpukovnik JNA, rodom iz Sjeničaka, šef saniteta Vrhovnog štaba NOV i POJ od ustanka 1941 sve do Oslobođenja.

⁴⁷ To je pismo upućeno iz vojne bolnice u Petrovoj Gori, gdje je dr. Šlezinger bio tada na dužnosti, dru Božoviću, referentu saniteta Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske (Hist. arh. CK SKH, br. 2884).

⁴⁸ Hist. arh. CK SKH, KK Vrginmost 1943.

Za vrijeme epidemije tifusa, poslije Četvrte ofenzive, NOO-i su morali ulagati velike napore u organiziranje zdravstvene službe. Eto, što o tome govori izvještaj KK Vrginmost Okružnom komitetu Karlovac, od 12. V. 1943⁴⁹:

»... Bolest se razvija u dosta velikom zamahu, na primjer u općini Perna do 7. V. umrlo je svega 253 duše, a bolesnih još imade do toga dana 440 komada, u općini Vrginmost umrlo je 164, dok bolesnih još imade 533, a preboljelih 149, u općini Ostrožin umrlo je 25, bolesnih još za sada imade 90 osoba, veći dio prebolijeva, dok za ostale dvije općine i to za općinu Bović i Sjeničak nemamo tačnog izvještaja...

Zdravstvene sekcije pristupile su punom radu na terenu ovoga kotara i to oni članovi koji se nalaze zdravi, bolnica koja se nalazi u šumi Muljcima uspostavljena je i bolesnici se dopremaju u nju, krečana je započela sa radom u Sjeničaku, ali nije još zapaljena pošto stručnjak koji je došao da zapali krečanu utekao je od straha pred ustašama, koji su se navodno kretali od Karlovca...«

Rijeka banijskih izbjeglica, na povratku iz Bosne, kretala se više središnjom Korduna, pa je tako jače zahvatila općinu Perna i Vrginmost — južniji dio toga kotara — zbog čega se tu epidemija proširila i najprije i najjače.

Ta je strašna epidemija paralizirala i same NOO-e, jer ni njihovi članovi nisu bili pošteđeni od epidemije, kako se to vidi iz gore pomenutog izvještaja: »Na terenu ovoga kotara odbori su svi podpunjeni u svim općinama t. j. na mjesto oboljelih ili umrlih drugi su nadopunjeni, te odbori... dobro rade osim općine Perna pošto su u općini Perna sposobni odbornici većinom bolesni, a poneki već i umro, a na njihova su mjesta došli novi odbornici koji su još neiskusni u radu, a i dosta i aljkavi...«

I pored preventivnih mjera, epidemija se vrlo brzo pojačala i na sjevernom dijelu kotara, kako se to kaže u izvještaju KK Vrginmost, 31. V. 1943⁵⁰: »U općini Peroj i općini Bović osjetilo se u posljednje vrijeme da se žestina bolesti umanjuje, dok u općini Ostrožin i Sjeničak bolest se počela naglo širiti. U općini Vrginmost također bolest vlada, ali u dosta maloj mjeri. Zdravstvene ekipe rade i to: u općini Ostrožin sa dva bureta i dosada su prešli 198 kuća, u općini Sjeničak, Bović i Vrginmost također zdravstvene ekipe rade...« (To su bile zdravstvene ekipe, koje su s »partizanskim buretom« išle od kuće do kuće i vršile dezinfekciju odjeće i posteljine.)

Na sjednici Okružnog NOO-a za Kordun, još 18. I. 1944, konstatirano je, da je epidemija ipak jenjala i da je prethodnog mjeseca (decembra 1943) u kotaru Vrginmost bilo ovakvo stanje: umrlih 4, a bolesnih 29 od tifusa, 42 od malarije, 50 od drugih bolesti. Podaci nam pokazuju, da se zdravstveno stanje normaliziralo.

Sve osnovne mjere za saniranje zdravstvenih prilika po selima obuhvaćene su u jednoj okružnici, pa zato njezin tekst donosimo u cijelosti.⁵⁰

⁴⁹ Hist. arh. CK SKH, KK Vrginmost 1943.

⁵⁰ Hist. arh. CK SKH, br. 2885.

Sanitetski odsjek
Vrhovnog štaba NOV i POJ
Referent za epidemiologiju
br. 63-1942
31/XII 1942

Predmet: Mjere protivu trbušnog tifusa među stanovništvom

Referentu saniteta Kordunaškog Područja
drugu Kralju

1) U vezi konferencije, koje smo održali radi poduzimanja mjera, da se trbušni tifus ne raširi među partizanima i narodom, potrebno je i za pozadinu izdati slične naredbe kao i za divizijski sanitet. U tu svrhu šalje se naslovu u prepisu direktive izdane referentu VIII Divizije, prema kojima može naslov da izda naređenje za svoje područje.

2) Da se i sam narod što aktivnije privuče u borbu protiv trbušnog tifusa treba u smislu zaključaka održanih konferencija što prije organizirati pri svakom NOO zdravstveni odbor, u koji bi ušao jedan član NOO, jedna drugarica iz AFŽ i jedan omladinac iz omladinskih organizacija.

Tim zdravstvenim odborima treba staviti u dužnost odmah slijedeće:
a) da kao narodna zdravstvena vlast običu sve kuće u selu i da svagdje ondje, gdje nema nužnika odredi izgradnju poljskih nužnika: 2 do 3 metra dugi, 1 i pol m duboki i 30 cm široki.

b) Da u narodu provede jaku propagandu, da si ljudi peru prije jela ruke i to lukšijom ako nema sapuna, jer će se tako lako očuvati od trbušnog tifusa.

c) Da se pregledaju sva vrela i bunari u selu, i ako su ne higijenski i zagadeni, da se sa raspoloživim sredstvima saniraju.

d) Da se po kućama izvidi, gdje se stavlja pitka voda i uznastojati da kanta sa vodom stoji na klupi i da se higijenskim lončićem crpe.

e) Da se ispita u selu, tko je sve pobolijevao od trbušnog tifusa i da se kod tih kuća izlijeva u nužnik krečno mlijeko. Preboljele od trbušnog tifusa treba slati češće da higijenski vrše nuždu i da si iza svakog vršenja nužde operu ruke lukšijom.

f) Da se s pomoću žena i omladinaca organizira tjedan čistoće te očiste kuće u selu izvana i iznutra, koliko je to kod ratnih prilika samo moguće.

g) Treba povesti jaku propagandu da se narod očisti od ušiju tako da iskuhava svoje rublje ili pegla odijela, ako se ne može iz bilo kojega razloga staviti u pogon burad za dezinficiranje.

h) Oboljele od zaraznih bolesti treba smjestiti u posebnoj sobi u kući te odrediti samo jednu osobu da ih dvori te prizvati radi utvrđenja najbližeg liječnika. Treba zabraniti da cijela rodbina ili cijelo selo posjećuje zarazne bolesnike.

To je samo skica što sve treba da rade ti zdravstveni odbori odmah, ali ima još niz drugih zadataka, koje će oni trebati rješavati.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

dr. Šlezinger

5. Prosvjeta i propaganda

Ta dva područja društvene djelatnosti nisu u praksi NOO-a bila dva strogo odijeljena sektora, barem ne u prvoj polovici NOB-e. U uvodnom dijelu Ostrožinskog pravilnika kaže se, da narodna vlast »... vojsku uzdržava i pomaže, brine za narodnu ishranu (Narodno gospodarstvo), liječenje, odgoj, sudstvo i upravu.« Strogo uzevši, tu se dakle, pod odgojem naroda podrazumijeva odgoj u najširem smislu, u koji se uključuje i politički odgoj, t. j. propaganda politička, prosvjetna i druga.

Dok za političku propagandu u NOB-i možemo tvrditi, da je stara koliko i NOB, dapače, da je ona stvorila preduvjete za pokretanje NOB-e, za opće narodno prosvjeđivanje ne možemo to tvrditi, naročito ne za školstvo. Kako je u određivanju zadataka i oblika agitacije i propagande, pogotovo u prvoj polovici NOB-e, puna inicijativa bila potpuno u rukama partijske organizacije, dok su NOO-i bili samo izvršioци, to se ovdje i ne ćemo baviti agitaciono-propagandnim poslovima NOO-a. Oni su primali gotove materijale samo na proučavanje s narodom i na raspačavanje. Stoga ćemo se ograničiti na pitanje prosvjete u užem smislu — na školstvo.

Spomenuti zadatak NOO-a, prema Ostrožinskom pravilniku, u pogledu njihove brige za odgoj naroda, imao je, silom prilika, zaista samo deklarativno značenje. To se potvrđuje i činjenicom, da — osim uprave, gospodarstva i sudstva — Pravilnik uopće ne tretira pitanje prosvjeđivanja. Protivno bi zaista bilo pretenciozno i nerealno: to je pitanje odloženo za kasnija, bolja vremena i sa strane najviših foruma NOP-a.

Prosvjeta dolazi na red tek u drugoj polovici 1942. U izvještaju KK Vrginmost Okružnom komitetu Karlovac 19. VIII. 1942, govoreći o radu NOO-a, kaže se i ovo: »Osnovali smo i prosvjetne domove u svakom selu, međutim zbog oskudice u prostorijama ti domovi nam služe i kao omladinski domovi i u njima seoski odbori vrše politički rad. Potrebni materijal za taj politički rad N. O. O. umnožava ovaj KK...«⁵¹

Kako se vidi iz formulacije samog teksta, tu se još ne radi o školama, u kojima bi se održavala nastava. Prosvjetni domovi služili su u to doba održavanju sastanaka, na kojima su se provodile sve prosvjetne i političke akcije, sjednice NOO-a, masovni zborovi radi rješavanja komunalnih i drugih pitanja i t. d. Nije bilo ni materijalnih ni drugih uslova za uspostavljanje prosvjetnih domova u svakom selu, kako se navodi u tom izvještaju. Još manje je bilo uslova za organiziranje škola, jer nije bilo ni potrebne materijalne baze ni prosvjetnih kadrova. Pa, ipak, i ono, što je u pogledu školstva i uopće opismenjavanja učinjeno u tim teškim vremenima i prilikama, zaslužuje divljenje.

Poznato je, da je pitanje učiteljskoga kadra rješavano s isto toliko teškoća, kao i pitanje školskih prostorija, nastavnih sredstava i drugoga. Ni jedna školska zgrada nije u čitavom tom kotaru ostala pošteđena, osim u Topuskom i Lasinji. Uništene su bile i seljačke kuće, koje bi za nuždu mogle poslužiti za smještaj škola. Učitelji su ili izginuli ili pobjegli ili su stupili u partizanske redove. Trebalo je započeti ni iz čega, u punom smislu riječi.

⁵¹ Hist. arh. CK SKH, br. 1111.

U svim NOO-ima, od seoskog do kotarskog, bio je po jedan odbornik zadužen za prosvjetu. Tako je to ostalo sve do proljeća 1943, kad se u općinskim i kotarskom NOO-u osniva poseban odsjek za prosvjetu i propagandu. Prvi okružni organ za prosvjetu osniva se na sastanku partijske ćelije štaba Komande područja Kordun 3. XI. 1942, kad se sastavu Političkog odsjeka te Komande, prilikom utvrđivanja njene organizacione sheme, određuje: »Kulturno-prosvjetni rad vršiti će, „Kult. prosvjetna grupa“ za rad koje je odgovoran drugu pomoć. komandanta drug Branko Novaković.«⁵²

No, već slijedećeg mjeseca, decembra 1942, pri Komandi područja Kordun imamo formirano posebno tijelo za prosvjetu — Prosvjetni odbor. Da bi se vidjelo, kako je taj organ zamislio da organizira prosvjetni rad, pa i rad škola, donosimo u cijelosti njegov pismeni prijedlog o tome⁵³:

Prosvjetni odbor
pri Komandi Područja Kordun
5. XII. 1942.

Okružnom Komitetu K. P. H.

Karlovac.

Dragi Drugovi!

Naš Prosvjetni odbor poslao je jednog svoga člana u Kotar Cazin radi organizacije prosvjetnoga rada. Tamo je dotični drug bio upućen u Bihać radi savjetovanja sa tamošnjim prosvjetnim radnicima, te je imao prilike da se upozna sa organizacijom kulturno-prosvjetnog rada.

Kako naš Prosvjetni odbor ima kao svoj zadatak ne samo organizovati nastavu za djecu i tečajje za nepismene nego i šireg kulturnog rada slično kao i tako zvani Kulturni odbori u Krajini, postavlja se pitanje da li nebi bilo potrebno da se i na Kordunu na sličan način organizira kulturno prosvjetni rad. U te Kulturne odbore ulaze prestavnici AFŽ, SMG i ostalih organizacija, te ostali koji su voljni i mogu pomoći kulturno prosvjetni rad. Svi oni u zajednici rade na svim sektorima rada u koji spada slijedeće: Uređenje čitaonice sa knjigama u koliko ih ima, a naročito u kojima će se pružiti prilika narodu da prati našu štampu i radio vijesti; nadalje održavanje Usmenih novina, predavanja, raznih priredaba, korskih recitacija i t. d. (agitprop ulazi kao jedan od sektora rada kulturnih odbora) napokon kulturni odbori imaju u svom zadatku i organizaciju škola za djecu i tečajjeve za nepismene. Kulturni odbori organizirani su po kotarevima, općinama i selima, te imaju svoj dom (Dom kulture). Biraju se na sastanku svih koji se zanimaju za ovaj rad, a onda se između sebe dalje konstituiraju t. j. izaberu pretsjednika i podjele pojedine sektore rada na odgovornost pojedinim članovima odbora. Svaki član odbora za svoj sektor rada nade potrebne saradnike na pr. za prosvjetni rad učitelje ili slično uz čiju pomoć organizira nastavu i upravlja sa tim poslovima.

Kod nas na Kordunu je organiziran čisto prosvjetni rad t. j. nastava za djecu i tečajjevi za nepismene, dok ostali rad koji smo uzeli u zadatak nazaduje zbog toga što naši nastavnici sami, niti znaju, niti mogu da sami provode širi kulturno prosvjetni rad.

⁵² Hist. arh. CK SKH, br. 2835 (Izveštaj partijske ćelije štaba Komande područja Kordun Okružnom komitetu KPH, 4. XI. 1942).

⁵³ Hist. arh. CK SKH, br. 2862.

Krajem maja 1943 ZAVNOH je dao upute za osnivanje kulturno-prosvjetnih odbora (KPO) pri svim kotarskim i općinskim NOO-ima. Kao što se iz prednjeg dokumenta vidi, oni na Kordunu rade već od kraja 1942. Osim pri Komandi područja, prosvjetni su odbori osnovani i kod NOO-a, samo su prema ovim uputama ZAVNOH-a 1943 proširili naziv u: Kulturno-prosvjetni odbori. To su organi NOO-a, u koje su ulazili predstavnici omladinske organizacije (SMG), AFŽ i po jedan prosvjetni radnik.

Posebno odjeljenje za prosvjetu, u sastavu okružnog organa vlasti, imamo već u Privremenom okružnom odboru za Kordun (mart 1943) kao i u Okružnom NOO-u za Kordun, izabranom krajem 1943. Tako je ostalo sve do Oslobođenja.

U materijalima KK Vrginmost ne govori se ništa o pitanjima prosvjete od augusta do oktobra 1942, kad se tek u izvještaju 11. X. 1942 konstatira: »U naš kotar stiglo je 9 učitelja, koji će početi radom 15. o. mj. Prosvjetni domovi uređeni su svuda osim u par sela u kojima su seoski n. o. o. bili aljkavi.«⁵⁴

Ujesen 1942 organizirane su škole u Lasinjskom, Gor. i Donjem Sjeničaku, Ostrožinu, Stipanu, Kirinu, Boviću, Pješćanici, Blatuši, Perni, Crevarskoj Strani i Vojnić-kolodvoru. »Narodni borac«⁵⁵ objavljuje ove podatke za čitav Kordun: »Do sada je osnovano na oslobođenom teritoriju preko 50 prosvjetnih domova, odnosno škola. U većini ovih domova počela je obuka. Pored djece, posvetiće se naročita pažnja i odraslim nepismenim i oni će polaziti tečajeve za nepismene, koji će se u svim domovima organizirati.«

Prvi nastavni program za rad osnovnih škola izradio je AVNOJ još u decembru 1942. Kako se taj program realizirao na Kordunu, vidi se iz izvještaja od 21. V. 1943, koji uime Privremenog okružnog NOO-a za Kordun podnosi učitelj Tomo Žalac (zadužen za prosvjetu u tome NOO-u) Inicijativnom odboru ZAVNOH-a. Prema tome izvještaju, učenici su bili podijeljeni na dvije grupe: pismene i nepismene. Program je bio podijeljen na pet dijelova: »1. Što nam je donesao fašizam; 2. naša borba, snaga i pobjeda; 3. prošlost našega naroda i nešto o ostalim slovenskim narodima (Rusija i t. d.); 4. sloboda — etički dio; 5. priroda, gospodarstvo i higijena. Osim osnovnih pouka u čitanju, pisanju i računanju još su bile teme: Početak NOB, saveznici, Sovjetski savez, fašizam kao neprijatelj, narodni ustanci u prošlosti, partizanski pokret, metode partizanske borbe i t. d.«⁵⁶

NOO-i i sami prosvjetni radnici imali su vrlo velikih teškoća u sakupljanju nastavnih sredstava. Udžbenika nije bilo. Prvu Početnicu darovala je Osma kordunaška udarna divizija (80 primjeraka), u proljeće 1943; nju je vlastitom tehnikom izradio Agitprop te divizije. Te je primjerke Privremeni okružni NOO za Kordun razdijelio svim školama svoga područja i analfabetским tečajevima. Školske ploče izrađivale su se od dasaka, ali bez crne boje, ili su u tu svrhu služila čađava vrata seljačkih kuća. Bilo je pokušaja i s izradom đačkih pločica. KREDU su izrađivali sami đaci od jedne vrste krečnjaka,

⁵⁴ Hist. arh CK SKH, br. 1132.

⁵⁵ »Narodni borac« br. 8. od 29. X. 1942, str. 21, glasilo Komande područja Kordun. (Hist. arhiv CK Narodne omladine, Zagreb).

⁵⁶ Pedagoški arhiv PKZ br. 2979, Mj. VI. G./IV.-5.

te je bilo slučajeva da su đaci nekih škola (Čremušnica) snabdijevali kredom i druge škole, pa i učiteljski kurs, koji je 1944 održavan u Vorkapić selu.

Učitelji su radili besplatno, a prehranjivali bi se na različite načine. Nekima je NOO davao namirnice, pa su sami pripremali hranu, neki su se hranili u jednom od seoskih domaćinstava, kome bi NOO u tu svrhu dodjeljivao namirnice iz NOF-a; neki su se prehranjivali i tako, da su svaki dan ili svakih nekoliko dana dobivali obroke u drugoj kući.

Broj škola i učitelja postepeno se povećavao, naročito potkraj 1943, dolaskom većeg broja Židova iz logora na Rabu (poslije kapitulacije Italije) i prilikom učitelja iz Like (nakon što su je Nijemci krajem 1943 ponovo okupirali) i školovanjem novog kadra na dvokratnom učiteljskom kursu u Vorkapić selu. I snabdijevanje nastavnim sredstvima poboljšavalo se iz godine u godinu, jer su vojne jedinice oslobađale sve više većih mjesta, gdje se između ostalog ratnog plijena uvijek nešto moglo odvojiti i za potrebe škola.

*

Uprava, gospodarstvo, socijalno i zdravstveno staranje, sudovanje — sve su te djelatnosti i u najtežim prilikama predstavljale neophodnu nužnost, bez kojih se sama oružana borba ne bi mogla voditi do pobjede. Prosvjeta, međutim, nije morala imati takav značaj za NOB-u. I upravo zbog toga, briga NOO-a za prosvjetu zaslužuje naročito značajno mjesto u historiji našeg školstva.

Zaključak

Razvitak organa narodne vlasti u Narodnooslobodilačkom ratu, stepen njihove razvijenosti, uslovljen je bio stepenom razvitka oružane borbe. Kako je borba na oružanom frontu rasla prema višim formama, tako je postizavala veće pobjede, toliko je pozadini i pozadinskim organima borbe — vojnim i civilnim vlastima, političkim i društvenim organizacijama — postavljala veće zadatke, ali im u isto vrijeme stvarala i bolje uslove za akciju.

I obratno! Što su prilike pozadine bile bolje sanirane, što je ona bila politički, moralno i ekonomski jača, to je predstavljala solidniji oslonac i podršku oružanom frontu, narodnoj vojsci. U tome se sastoji bit historijske uloge NOO-a: oni su po svome osnovnom karakteru izraziti organi borbe.

S tim osnovnim karakterom NOO-a u najužoj je vezi i druga njihova značajka: oni su privremeni nosioci vlasti. U uslovima rata i u stadiju, u kome se nisu mogle donositi odluke o definitivnoj fizionomiji društvenog uređenja nove države, kad su se vršile samo svestrane pripreme za revolucionarni preobražaj društva, nije se mogla odrediti ni konačna fizionomija buduće vlasti kao posebne društvene kategorije nove državne zajednice. Narodno-oslobodilački su odbori svojim praktičnim aktivnostima samo pripremali uslove za formiranje novog lika vlasti, praksom formirali u svijesti masa uvjerenost o vlastitim sposobnostima i pravima u budućim društvenim odnosima. U tome se sastoji njihova revolucionarna uloga i karakter privremenih nosilaca vlasti. Upoznati s te strane značaj NOO-a, znači bolje razumjeti i našu Narodnu revoluciju u cjelini.

Kolikogod je veoma značajno, da je radom i razvojem NOO-a rukovodila Komunistička partija, ne samo kao osnovna rukovodeća snaga Narodnooslobodilačke borbe uopće, nego i kao glavna njena komponenta, isto su toliko NOO-i bili predmet osobite brige sa strane Partije, koja je u njima uzgajala ne samo graditelje budućeg državnog mehanizma, nego i nosioce budućeg sistema društvenog upravljanja općedruštvenim poslovima.

Osim toga, potrebno je shvatiti i odnos NOV prema NOO-ima. Vojne su vlasti određivale velik dio zadataka organima civilne vlasti, ali ne iz pozicije nadređenog, nego iz pozicije ravnopravnog partnera, koji — već po svojoj funkciji u ratu — bolje zna, koji su ratni zadaci pozadine najvažniji.

Ne treba zaboraviti, da je između svih ostalih teških uvjeta, u tom kotaru, u kojima su NOO-i djelovali, a koji se — kako se nadam — mogu razabrati iz ovog prikaza, značajan još jedan. To je naslijeđena zaostalost na području kotara Vrginmost, primitivnost materijalne i duhovne kulture. Bilo je kod pojedinaca trenutnog gubljenja perspektive, demoralizacije, zamorenosti dugotrajnim ratnim tegobama i stradanjima. A po jednoj poslovice — kakav je narod, takva mu je i vlast. Pa ipak — ljudi, koje je narod ovdje birao u organe svoje vlasti, snalazili su se elastično u svakoj situaciji, usavršavali svoju djelatnost stalnim učenjem i — izdržali sve teškoće.

Stoga je poučno, da se bolje upozna historijska uloga i pionirsko djelo NOO-a, jer su oni, uz Komunističku partiju i NOV, iznijeli pobjedu u Narodnooslobodilačkom ratu, prvoj pobjedonosnoj etapi naše Narodne revolucije.

S u m m a r y

THE DEVELOPMENT OF THE PEOPLE'S AUTHORITY IN THE DISTRICT VRGINMOST 1941—1943

One of the most characteristic examples of forming and building the people's authority during the struggle for liberation in the years 1941 to 1945, was the establishment and development of its original organs, National Liberation Committees, on the territory of the Vrginmost District, 40 kilometres south of Zagreb. This is the region where the development and practical activity of these bodies manifested itself continually from the beginning of the insurrection in July 1941 until the end of the war in May 1945.

At the very beginning of the uprising the people of the village of Kirin and its surroundings, led by the first armed Partisans, abolished the authority of the Rural Community in Bović on August 12, 1941. This is how the abolition of the lowest bodies of the old oppressive government commenced.

The rudimentary form of the new authority were originally the Village Guards, later the People's Defense Committee, elected on the initiative of the Communist Party at a mass meeting in the village Kirin on August 1, 1941. Several days later the Military Staff for the Kirin District and surroundings was established and was originally the bearer of both military and civil government.

In the beginning of October 1941 all the villages of this district by public vote elected their village committees of the National Liberation Front.

These Committees were in essence militant organs of the political movement, but their activity also included political and economic organizing of the territory behind the front to aid the armed forces.

On the basis of such a role they bear a character of organs of civil government. Later in the beginning of the year 1942 this character becomes more evident because the Partisan detachments are being organized as regular army units, and are less and less involved in civilian affairs. At this time these organs bear the name of National Liberation Committees.

In the village Ostrožin on December 14, 1941 the members of the plenary session of the village National Liberation Committees founded a new Kirin-Sjeniĉak District and two rural Communities Kirin and Sjeniĉak. The district and community National Liberation Committees were elected at the same time. The plenary session adopted and proclaimed regulations which abolished on liberated territory all the laws and institutions of Pavelić's Quisling State (NDH), and enacted new laws in internal government, economy and justice, which were then applied by the National Liberation Committees. The regulations set forth demonstrated the primary tendencies of a new democratic social order.

Pavelić's Quisling government in Zagreb launched on December 19, 1941 its most elite Ustasha troops in a powerful offensive, against the liberated territory of the Kirin-Sjeniĉak District, and after severe fighting for 12 days, succeeded in breaking through the Partisan lines. During the fight the National Liberation Committees in 25 villages successfully organized the hiding of food supplies, and protected by Partisan units, evacuated the inhabitants of the entire imperilled territory (about 15000 people) to the liberated territory of the neighboring Vojniĉ District. The National Liberation Committees have successfully continued their activities during the 3 months of retreat, organizing shelter, and essential nourishment for the refugees.

In the spring of 1942 elections were held for new National Liberation Committees by individual voting. The Committees organized farm work, the construction of temporary houses on the sites of burned down villages, the collecting of food supplies for the Partisan Army, the socialized production of artisan wares and commercial barter under social control.

As the armed struggle grew more and more vigorous, conditions were being created for the solving of more complex social problems of the Liberation Struggle and the life behind the front. As a result of this situation, during the year 1943 the activity of the National Liberation Committees covers various sections and departments, which increased steadily (education, social care, health service and judicial authority). In this year the supreme provincial body of civil government, the Provincial National Liberation Committee for Kordun was elected.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA VIII.

1955

BROJ 1—4

N A K L A D A »Š K O L S K A K N J I G A« / Z A G R E B

Redakcioni odbor

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB